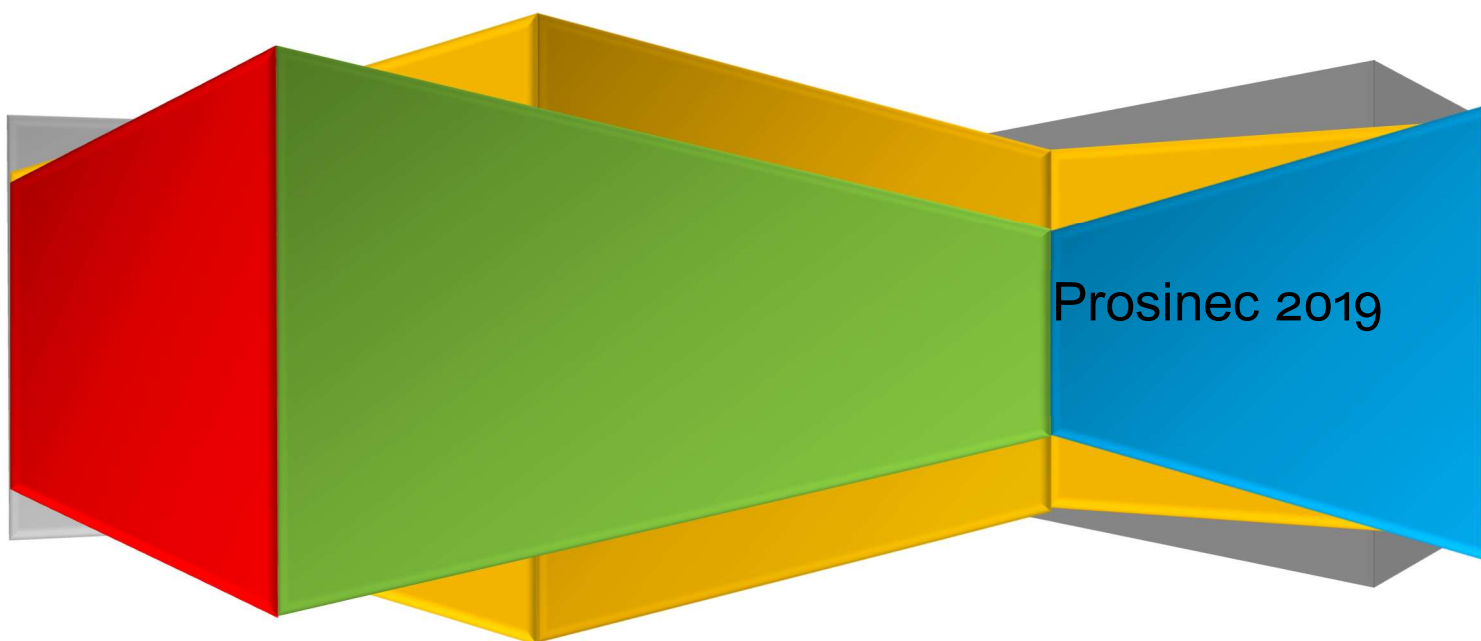

Vstup na legální trh práce v kontextu dlouhodobé nezaměstnanosti v Brně

Zpracoval: Výzkumný tým ASZ

Obsah

1	Seznam zkratk.....	2
2	Úvod.....	3
3	Teoretický kontext: práce, pragmatická volba?.....	5
4	Dlouhodobá nezaměstnanost v Brně.....	9
4.1	Nezaměstnanost perspektivou expertů.....	9
4.2	Nezaměstnanost v Brně optikou statistických dat.....	11
4.2.1	Struktura nezaměstnaných na území města Brna	11
4.2.2	Dlouhodobá nezaměstnanost na území města Brna	13
4.2.3	Počty osob ohrožených sociálním vyloučením v Brně	16
4.2.4	Shrnutí dostupných statistických dat	18
5	Perspektiva cílové skupiny	19
5.1	Metodologie.....	19
5.2	Zjištění	21
5.2.1	Dlouhodobě nezaměstnaní vstupující na trh práce	21
5.2.2	Ohrožení sociálním vyloučením a vstup na trh práce	23
5.3	Shrnutí zjištění z rozhovorů s cílovou skupinou	27
6	Závěry a doporučení pro praxi.....	30
6.1	Doporučení	31
7	Bibliografie	33
8	Seznam tabulek.....	34
9	Seznam grafů.....	35

1 Seznam zkratek

ASZ: Agentura pro sociální začleňování

ČR: Česká republika

DnB– Doplatek na bydlení

DPHN – Dávky pomoci v hmotné nouzi

HPP – Hlavní pracovní poměr

MOP – Mimořádná okamžitá pomoc

MPSV: Ministerstvo práce a sociálních věcí

ORP: Obec s rozšířenou působností

PnB – Příspěvek na bydlení

PnŽ – Příspěvek na živobytí

PP – Pracovní poměr

SVL: Sociálně vyloučená lokalita

ÚP: Úřad práce

2 Úvod

Tématem předkládané výzkumné zprávy jsou důvody pro vstup na legální trh práce u osob ohrožených sociálním vyloučením a (dříve) dlouhodobě nezaměstnaných.¹

V Brně došlo v posledních letech v souvislosti s ekonomickou konjunkturou ke snížení nezaměstnanosti i růstu nabídky volných pracovních míst.² Otázka dlouhodobé nezaměstnanosti a také s ní spojené téma nezaměstnanosti sociálně vyloučených osob je však pro místní aktéry aktivní politiky zaměstnanosti stále důležitým a poměrně palčivým tématem.

Ve vztahu k nezaměstnanosti osob ohrožených sociálním vyloučením jsou v odborné literatuře poměrně dobře zmapovány bariéry pro vstup na legální trh práce. A to jak z hlediska perspektivy samotných nezaměstnaných, tak i z hlediska propočtu malé (či vůbec žádné) ekonomické výhodnosti práce spojené s nízkou mzdou (podrobněji v kap. 4.1). Důvody pro vstup na legální trh práce u osob ohrožených sociálním vyloučením jsou však v odborné literatuře popsány mnohem méně. Předkládaný výzkum má za cíl zmapovat toto téma v kontextu Brna.

Hlavní výzkumnou metodou byly hloubkové rozhovory. Ty umožňují nejen lepší vhled do dané problematiky, ale i podrobnější popis daného problému. Vzhledem k velikosti vzorku však daná výzkumná metoda vytváří omezenější možnosti zobecnění závěrů učiněných na tomto vzorku. Zároveň existují zřejmá omezení přenositelnost zjištění do jiného kontextu, jiných měst apod.

Cílem výzkumu bylo podívat se na problematiku nezaměstnanosti a důvody pro vstup na trh práce z pohledu (dříve) nezaměstnaných osob ohrožených sociálním vyloučením (výzkumný vzorek je blíže popsán v kap. 5.1). Problematika nezaměstnanosti je totiž v různých výzkumech často nahlížena spíše z pozice zaměstnavatelů, většinové společnosti nebo pracovníků, kteří pomáhají nezaměstnaným nalézt uplatnění na trhu práce. Pohled a perspektiva cílové skupiny tohoto šetření tak mohly být někdy upozaděny.³ Na druhou stranu je třeba připomenout, že perspektivu cílové skupiny nelze vydávat za platnější stanovisko, než je například pohled zaměstnavatelů nebo pracovníků Úřadu práce. Z hlediska interpretativní perspektivy (obvyklé v kvalitativním výzkumu) je potom obtížné určit, která z jednotlivých perspektiv věrněji vystihuje skutečnost. A je přitom vcelku logické, že ji odlišně vnímají například lidé v pozici zaměstnanců a zaměstnavatelů.

¹ Tyto osoby v této výzkumné zprávě označujeme i jako cílovou skupinu.

² Viz online: <https://data.brno.cz/> (navštíveno 28. 11. 2019)

³ Problematika nezaměstnanosti a sociálního vyloučení je úzce spojena s problematikou chudoby. Problém chudoby byl pak po dlouhou dobu v médiích zachycován poměrně stereotypně. Určitý posun v perspektivě zachycování chudoby, včetně přiblížení zkušenosti samotných lidí, kteří žijí v chudobě, lze pozorovat až v posledních několika letech.

Lze zmínit například sociologa Daniela Prokopa, který nejen že v rámci mediální debaty jako odborník na problém chudoby dostává poměrně velký prostor, ale také již dříve ve svých publicistických článcích na problém chudoby a přehlížení zkušenosti a pohledu lidí ohrožených chudobou upozorňoval, v souvislosti s dozrívající ekonomickou krizí (Prokop, 2014) (Prokop, 2015). Některé reportáže, jako například *Chudé Česko* (2018) na Aktuálně.cz, či reportáž Filipa Horkého na Televizi Seznam *Bolezná chudoba* (2018), také již ukazují jiný obraz chudoby, než jak byl po dlouhou dobu v médiích zpodobňován. Mediální ohlas získal také dokument o problému chudoby pracujících Apoleny Rychlíkové *Hranice práce* (2017), vytvořený ve spolupráci se Sašou Uhlovou a také související série reportáží na webu A2larm (viz online: <https://a2larm.cz/tema/hrdinove-kapitalisticke-prace/> - navštíveno 28. 11. 2019)

V kontextu města Brna je při studiu tohoto problému nutné se zaměřit také na problém „černé práce“, která představuje alternativní možnost získat příjem a z různých důvodů je nezaměstnanými v některých případech preferována. Jedním z lokálních specifíků Brna jsou také vysoké ceny bydlení a široká nabídka sociálních a dalších služeb pro osoby ohrožené sociálním vyloučením a nezaměstnané.

Výzkumná zpráva nejprve přibližuje kontext dlouhodobě nezaměstnanosti a sociálního vyloučení v Brně na základě dostupných dat a pohledu expertů z oblasti aktivní politiky zaměstnanosti. Byla také zaslána poptávka dat, které pro potřeby výzkumu poskytl Úřad práce. V závěru jsou představena zjištění učiněná na základě kvalitativního výzkumu s cílovou skupinou. Závěry jsou doplněny o doporučení pro praxi.

V úvodu by autor výzkumné zprávy rád poděkoval všem osobám, které se aktivně zapojily do realizace výzkumu. Především pak participantům z cílové skupiny, kteří byli ochotni sdílet své zkušenosti s hledáním pracovního uplatnění a podělili se o svoje názory na mnohé další související oblasti.

3 Teoretický kontext: práce, pragmatická volba?

Studie Trlifajové a kol. (2014) (2015) (2018) zachycují situaci dlouhodobě nezaměstnaných, pobíratelů sociálních dávek a popisují tzv. „prekarizované práce“, respektive práce za nízkou mzdu blížící se minimální mzdě.⁴ Nabízí obrázek odlišný od zažitého, stereotypního pohledu na chudobu a chudé, který ji rámuje v termínech „zneužívání sociálních dávek“ a malé ochoty či iniciativy jedince řešit svoji sociální situaci (tedy v morálních kategoriích).

Autoři studie popisují, že vzhledem k nízkým mzdám a nastavení dávkového systému znamená nízká kvalifikovaná/ohodnocená práce pouze poměrně malé zvýšení reálných příjmů (pokud k němu vůbec dojde). Přičemž může dojít ke zvýšení nákladů například kvůli dojíždění do práce, nutnosti stravování mimo domov apod. Může se také zvýšit nejistota kvůli změně termínu příjmu. To však neznamená, že život na hranici životního minima, který zajišťuje příjem ze sociálních dávek, dostatečným způsobem kryje životní náklady lidí v hmotné nouzi.

Pro podporu motivace vstupu do zaměstnání je dle autorů citovaných studií důležité, aby práce poskytovala příjem, který umožní domácnosti stabilizovat finanční situaci a vystoupit z chudoby. Autoři popisují situace, kdy jsou domácnosti i v případě placené práce nadále závislé na příjmu z dávek pomoci v hmotné nouzi.⁵

Studie *Kdy se práce vyplatí?* (Trlifajová, Hurrell, & Kissová, Kdy se práce vyplatí? Analýza ekonomických motivací k zaměstnání, 2014) podrobně popisuje, jaká je ekonomická výhodnost práce pro chudé domácnosti dle jednotlivých typů a výše jejich příjmů. Nejhorší je v tomto ohledu situace pro mladé dospělé, pokud je jejich příjem posuzován společně s jejich rodiči.⁶ Oproti situaci z doby publikování studie sice došlo k navýšení minimální mzdy z 8 500 Kč ze srpna 2013 na současných 13 350 Kč. To je navýšení hrubého příjmu o téměř 5 000 Kč.⁷ Mnohem více je ale nyní známo o rozsahu problému předluženosti a exekucí v české společnosti.⁸ Nepříznivě se změnila situace v oblasti daňových bonusů, které jsou započítány ve zmiňované studii do příjmů pracujících rodičů, zatímco v současné době dochází k tomu, že jsou zahrnuty do exekučních srážek. Daňové bonusy na děti přitom zvyšovaly možnost navýšení příjmů pracujících rodičů oproti příjmu pouze ze sociálních dávek.

⁴ Poslední ze studií byla zapracována do textu pouze částečně, protože byla publikována v době revizí této výzkumné zprávy. Původní studie jsou aktualizovány a rozšířeny o hlubší rozpracování tématu exekucí.

⁵ Zjednodušeně řečeno: při posuzování nároku a výše dávek v hmotné nouzi dochází k výpočtu životního minima domácností a zohlednění jejich nákladů na bydlení. Od toho se odvíjí nárok na příspěvek na živobytí a doplatek na bydlení. Domácnosti mají v popisovaných případech nadále nárok na tyto dávky, přes to, že mají placenou práci. Tyto dávky nepobírají pouze dlouhodobě nezaměstnaní, ale i lidé pobírající nízký důchod, nebo nemající nárok na výplatu důchodu kvůli malým platbám sociálního pojištění, nebo právě pracující za nízkou mzdu.

⁶ Studie zohledňuje vedle dávek v hmotné nouzi i dávky státní sociální podpory. Kromě rodičovského příspěvku může představovat důležitý příjem chudých domácností především příspěvek na bydlení.

⁷ Například podle stanoviska odborů její výše však stále není uspokojivá. MPSV přitom plánuje návrh jejího dalšího navýšování. Hovoří se v této souvislosti o polovině průměrné mzdy.

⁸ Lze odkázat na Mapu exekucí, která byla publikována v roce 2017, je volně dostupná na webu a detailně popisuje problém exekucí až do úrovně jednotlivých obcí. Vznikla jako projekt nestátních neziskových organizací Otevřená společnost a Ekumenická akademie.

Exekuce snižují možnost zvýšení příjmů z legální práce a zvyšují také preferenci zadlužených osob k „neoficiálním“ či pololegálním pracovním kontraktům, protože část příjmu ze mzdy je zabavována v exekuci⁹ (srov. MEDIAN, 2018).

K volbě „neoficiálního“ pracovního poměru může vést také malé navýšení (pokud vůbec k navýšení dojde) reálného příjmu v případě nízké mzdy oproti příjmu ze sociálních dávek. Motivaci k legálnímu zaměstnání mohou přitom zvyšovat konkrétní pragmatické výhody, vedle perspektivy stabilizace finanční situace také lepší možnost schválení insolvence (Trlifajová, 2015).

Je otázkou, zda výše zmíněné studie (Trlifajová a kol. 2014, 2015, 2018), poměrně kritické k nastavení systému sociální politiky, zohledňují všechny faktory (de)motivace vstupu na trh práce – například malou schopnost či neochotu dostat požadavkům zaměstnavatele. Jejich přínos však spočívá také v tom, že otáčejí obvyklou perspektivu, jak je vnímána demotivace k (legální) práci chudých domácností. Také dokládají poměrně konkrétně problém souběhu nízké finančně ohodnocené práce, dávek a exekucí, který vede spíše k nevýhodnosti práce za nízkou mzdu. V nedávné době více zmapovaný problém exekucí podtrhuje urgentnost tohoto problému.

Zmiňované studie také uvádí, že život na hraně životního minima nekryje dostatečně životní náklady a zvyšuje motivaci k příjmu z nelegálního zaměstnání. Životní minimum pro jednotlivce, od kterého se odvíjí výše sociálních dávek, v současné době činí 3 410 Kč. Naposledy, na tuto výši, bylo valorizováno v lednu 2012. Změny, které byly provedeny v rámci systému dávek v hmotné nouzi, jsou přitom téměř výlučně restriktivní povahy (snížení horní hranice výše doplatku na bydlení, vyplácení části životního minima ve stravenkách atd.). V tomto ohledu se nezdá tvrzení o nedostatečném pokrytí životních nákladů z dávek v hmotné nouzi nijak nadsazené.

Studie Trlifajové a kol. (2014, 2015, 2018) potom vedou k úvahám, do jaké míry lze chudobu a „uvíznutí“ v pasti chudoby (dlouhodobé setrvávání v ní, které se může i generačně přenášet) chápat jako důsledek malé ochoty či schopnosti jednotlivce řešit a změnit své životní podmínky a do jaké míry jako důsledek vnějších podmínek daných do značné míry strukturálními problémy. Tedy problémem malé ekonomické výhodnosti práce za nízkou mzdu v souvislosti s rozsahem problému předluženosti v české společnosti.

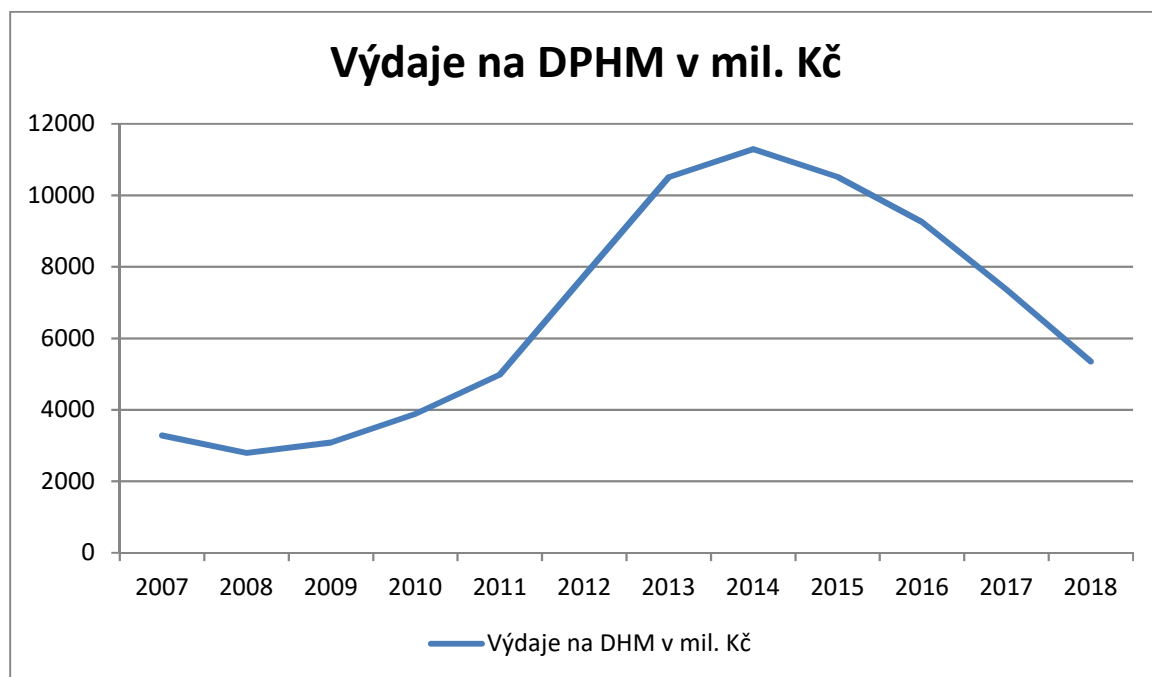
Studie Hory a Vyhlídala (Hora & Vyhlídala, 2016) je zaměřena na zhodnocení funkce sociální politiky pro osoby v hmotné nouzi a propojuje data z databáze hmotné nouze a evidence nezaměstnaných osob. Z této analýzy vyplývá, že v systému hmotné nouze se ocitají primárně domácnosti, kde se vyskytuje nezaměstnanost a pokud se ocitne domácnost v hmotné nouzi, má tendenci v systému setrvat dlouhodobě (Hora & Vyhlídala, 2016). Zároveň zmiňuje objektivní důvody k selhávání pobídkové funkce systému sociální politiky: nízkou mzdovou hladinu a nesoulad mezi nabídkou a poptávkou na lokálních trzích práce. Dle studie také relativně často dochází k uplatňování sankcí ze strany ÚP (institut sankčního vyřazení z evidence nezaměstnaných). Přitom je zmiňováno, že pravděpodobnost opuštění evidence systému pomoci v hmotné nouzi bez programu aktivní politiky zaměstnanosti je velmi malá.

⁹ Vše co ve výdělku přesahuje výši nezabavitelného minima. Ta se odvíjí od rodinného stavu, počtu dětí a existence přednostních pohledávek. Dávky v hmotné nouzi sice nejsou dotčeny exekucemi, ale exekuce mohou negativně ovlivnit výpočet dalších sociálních dávek, které přitom exekuci podléhají, například příspěvku na bydlení.

Jako úspěšné jsou dle studie hodnoceny programy společensky účelných pracovních míst a veřejně prospěšných prací. I když ne všichni, kdo odejdou z evidence nezaměstnaných, odejdou také z evidence dávek v hmotné nouzi (Hora & Vyhlídal, 2016).¹⁰

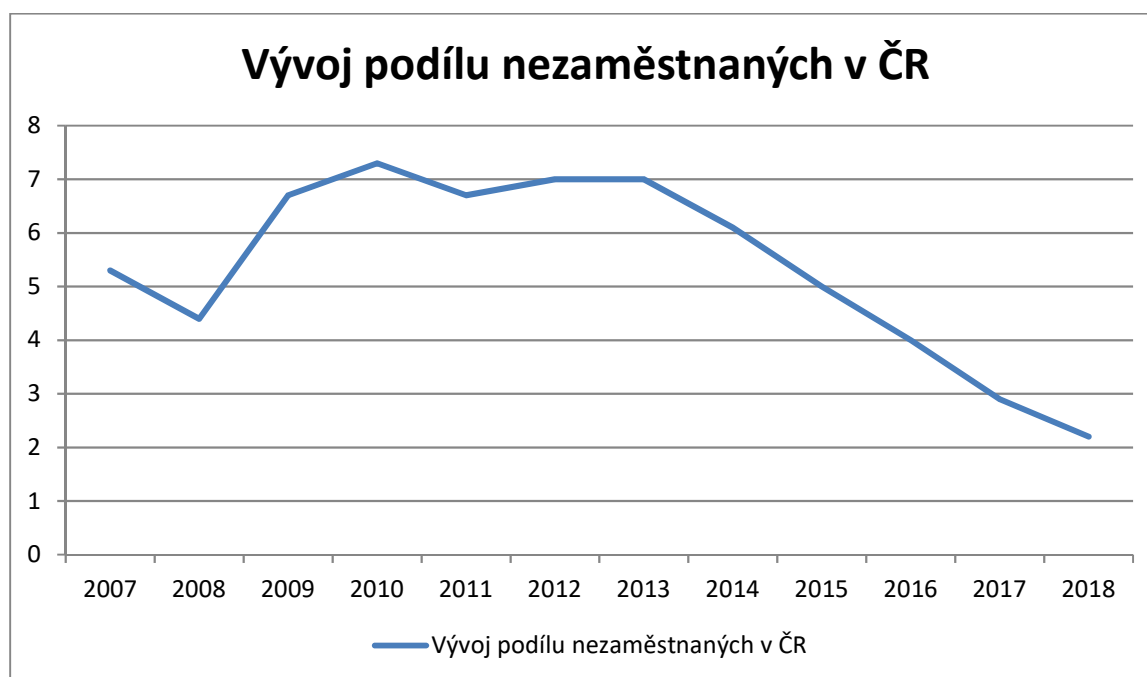
Problém dlouhodobého setrvávání v systému dávek pomoci v hmotné nouzi naznačuje také srovnání dat vývoje nezaměstnanosti a výdajů na dávky pomoci v hmotné nouzi v letech 2008 až 2017. Zachycují je dva níže uvedené grafy.

Graf 1 Vývoj výdajů na DPHM v milionech Kč, zdroj: MPSV

¹⁰ Při interpretaci zjištění autoři studie poměrně překvapivě nezmiňují problém exekucí jako důvod pro selhávání pobídkové funkce sociální politiky.

Graf 2 Vývoj podílu nezaměstnaných v ČR, zdroj: MPSV

Vidíme, že v období ekonomické krize, které bylo obdobím, kdy vedle poklesu nabídky pracovních míst byla uskutečňována také tzv. sociální reforma a další úsporná opatření vlády, došlo k výraznému nárůstu výdajů na dávky pomoci v hmotné nouzi. Vrchol výdajů státu na dávky v hmotné nouzi byl v roce 2014. Od té doby výdaje klesají, v roce 2018 ale stále zdaleka nedosahují předkrizové hodnoty. Zatímco podíl nezaměstnaných byl v roce 2017 nižší než v roce 2008, výdaje na dávky v hmotné nouzi byly stále více než dvojnásobné oproti tomuto roku.

Vzhledem k tomu, že k navýšení životního minima ve sledovaném období došlo pouze minimálně, výdaje také (s určitou mírou zkreslení) odráží vývoj počtu příjemců a dalších společně posuzovaných osob. Ukazuje se tedy, že i když výdaje i počty osob, které jsou závislé na systému pomoci v hmotné nouzi, se daří snižovat, nedochází ke snižování v takové míře, která by odpovídala rychlosti snižování nezaměstnanosti.¹¹

¹¹ V rámci zpracování této podkapitoly byly čerpány informace také ze studie Hory (Hora, 2008) a Mazákové (2015).

4 Dlouhodobá nezaměstnanost v Brně

Tato kapitola popisuje situaci dlouhodobé nezaměstnanosti v Brně a její specifika v kontextu Jihomoravského kraje. Nejprve přibližuje pohled expertů, aktérů aktivní politiky zaměstnanosti v Brně. Následně nahlíží situaci na základě statistických údajů k oblasti nezaměstnanosti a sociálního vyloučení poskytnutých především MPSV a získaných dále z veřejných databází. Kapitola je tak uvedením do problematiky, kterou se zabývá kapitola následující – důvody pro vstup na legální trh práce z pohledu cílové skupiny.

4.1 Nezaměstnanost perspektivou expertů

Na počátku výzkumu byly uskutečněny polostrukturované rozhovory s celkem 8 aktéry z nestátních neziskových organizací, Magistrátu města Brna, Úřadu práce a ASZ. Jednalo se o zástupce služeb pro nezaměstnané, aktéry aktivní politiky zaměstnanosti a z větší části byli tito lidé aktivní členové lokálního partnerství v Brně.

Cílem bylo na základě rozhovorů lépe zmapovat problematiku dlouhodobé nezaměstnanosti na území města. Rozhovory byly také využity pro formulování výzkumné otázky a podotázek pro kvalitativní výzkum s cílovou skupinou a částečně také posloužily při analýze dat. Níže uvedená tabulka specifikuje, z jakých organizací byli oslovení experti.

Tabulka 1 Rozhovory s experty

Organizace	Počet participantů
Agentura pro sociální začleňování	1
Magistrát města Brna, Odbor sociální péče	3
Úřad práce, krajská pobočka v Brně	2
Drom, romské středisko	1
IQ Roma servis	1
Celkem	8

Příčiny dlouhodobé nezaměstnanosti v Brně na základě informací z rozhovorů s experty souvisí především s:

1. Malou ekonomickou výhodností práce za nízkou mzdu

Obecně známé příčiny jsou již popsány např. ve studii *Kdy se práce vyplatí?* (Trlifajová a kol. 2015). Autoři popisují situaci, kdy je nízko ohodnocená práce málo výhodná, pokud vůbec, oproti příjmu ze sociálních dávek. Oproti zmíněné studii byl participanty výzkumu více zdůrazňován problém exekucí,¹² jakožto bariéry bránící snižování dlouhodobé nezaměstnanosti. Byla zmíněna také častá strategie dlouhodobě nezaměstnaných a nezaměstnaných ohrožených sociálním vyloučením k navýšení příjmu: neoficiální práce bez smlouvy.

V rozhovorech byla také zdůrazňována situace, kdy si placené zaměstnání najde mladý dospělý, přes kterého dojde ke snížení sociálních dávek jeho nezaměstnaným rodičům.

¹² Ten již ale zpracovává poslední studie kolektivu autorů (Trlifajová a kol., 2018). Participant zmiňovali například změnu oproti dřívější situaci, kdy jsou exekuvány daňové bonusy na děti společně se mzdou, což se týká domácností s více dětmi a snižuje ekonomickou výhodnost práce pro rodiny s dětmi v exekuci.

Očekává se, že vzhledem k tomu, že jsou posuzováni jako jedna domácnost, budou nižší dávky kompenzovány jeho příjmem ze zaměstnání.

Na to, jak řešit malou výhodnost nízko ohodnocené práce oproti dávkám a malou ochotu některých nezaměstnaných vstoupit na legální trh práce zazněly odlišné názory. Pracovníci Úřadu práce byli pro časové omezení sociálních dávek. Tím by chtěli zvýšit tlak na nezaměstnané, aby nastoupili do pracovního poměru.¹³

Někteří sociální pracovníci zdůrazňovali, že sociální dávky jsou nízké a chápou tak souběh dávek a nelegální práce jako poměrně pochopitelnou a racionální strategii. Ze strany sociálních pracovníků samozřejmě není doporučována jako řešení obtížné životní situace jejich klientů, protože může docházet ke zneužívání sociálních dávek. Nelegální zaměstnání navíc představuje pro „nezaměstnaného“ pouze krátkodobé řešení situace, které v důsledku jeho situaci nikam neposunuje. Nelegální práce je také spojená také s větším rizikem neproplacení odvedené činnosti. Sociální pracovníci proto při jednání s klienty zdůrazňují benefity placeného zaměstnání jakými jsou například nemocenská, dovolená nebo platba sociálního pojištění. Sociální pracovníci projektů zaměřených na podporu nezaměstnaných pracují také s motivací klienta a snaží se přispět ke změně jeho myšlení a náhledu na jeho životní situaci. Někteří klienti vítají, dle sdělení oslovených expertů, možnost změny prostředí, aktivní náplně času, sociálních kontaktů atd.

Mezi časté důvody k přijetí legálního zaměstnání dle informací oslovených expertů patří možnost dosáhnout na oddlužení či lepší možnost získat obecní byt. Nejdůležitější jsou tedy podle oslovených odborníků pragmatické motivace, které lze shrnout jako zlepšení životní úrovně uchazečů o zaměstnání.

V rámci poradenství (sociální práce) lze také pracovat s vnitřní motivací pro vstup na legální trh práce.

2. Počtem sociálně vyloučených osob v Brně

Specifičnost Brna je dáвана do souvislostí s větším počtem sociálně vyloučených obyvatel oproti ostatním oblastem Jihomoravského kraje. Konkrétní údaje k této problematice jsou uvedeny níže.

Specifickými faktory s vazbou na sociální vyloučení může být dlouhodobá ztráta kontaktu s legálním pracovním trhem, nízká kvalifikace a exekuce. Do výčtu patří také etnická diskriminace, která byla opakovaně zmiňována. S růstem poptávky po pracovní síle se ale údajně situace v této oblasti zlepšila. Podobně uchazeči o práci se záznamem v rejstříku trestů dnes, podle oslovených expertů, lépe shánějí práci.

Pro některé obyvatele sociálně vyloučené lokality může být dle participantů také problém dojíždět do větší vzdálenosti od bydliště a to nejen díky nákladům na jízdné, ale také díky obavě z neznámého prostředí. Velkým problémem ve vyloučených lokalitách je špatná dostupnost jiného než substandardního bydlení, což může v některých případech vést

¹³ Pohled pracovníku ÚP se tak v přístupu k problému i dlouhodobě nezaměstnaným odlišoval od ostatních participantů, kteří byli ve většině sociální pracovníci. Akcentoval více kontrolní pozici a problematický způsob života dlouhodobě nezaměstnaných spojený z jejich pohledu často se ztrátou schopnosti fungovat v oficiálním pracovním poměru.

k spojování domácností a omezování možností mladých dospělých k osamostatnění.¹⁴ Výše zmíněné společné posuzování více generací při vyplácení sociálních dávek může zvyšovat demotivaci pro vstup na legální trh práce. Specifikem vyloučených lokalit je také dle informací z rozhovorů síť kontaktů umožňující dobrý přístup na neoficiální trh práce.

Další specifičnost Brna je dána dle informací participantů výzkumu dobrou dostupností nelegální práce ve městě. O tomto trhu nemají participanté bližší informace, mají však některé informace zprostředkované od klientů, kterým pomáhají nalézt legální práci. Jedná se zejména o různé práce ve stavebnictví, pohostinství a také v úklidových službách. Velkým rizikem „černé práce“ je zejména možnost neproplacení výdělků. Dle zkušeností expertů je nevýhodou rovněž nárazovost práce, která ale nemusí být pravidlem.

Mezi skupiny více ohrožené nezaměstnaností vedle sociálně vyloučených obyvatel patří dle participantů lidé s vyšším věkem (v menší míře matky po skončení rodičovské) a obecně lidé v exekuci. V některých případech může být nezaměstnanost dána spoléháním se na příjem dalšího člena domácnosti (rodiče, partnera).

Práce je nyní dle zkušeností pracovníků pomáhajících s pracovním uplatněním klientů poměrně dobře dostupná i zájemcům, kteří měli dříve obtížnější přístup na trh práce.

4.2 Nezaměstnanost v Brně optikou statistických dat

Níže uvedená data obsahují informace k nezaměstnanosti, dlouhodobé nezaměstnanosti a sociálnímu vyloučení na území města Brna. Tato data jsou dále srovnávána v kontextu Jihomoravského kraje.

Pro dlouhodobou nezaměstnanost, která je v ohnisku pozornosti analýzy, lze uvést dva milníky: nezaměstnanost delší než 12 měsíců a nezaměstnanost delší než 24 měsíců.

Data k sociálnímu vyloučení doplňují výzkumnou zprávu především z důvodu stanoviska expertů. Ti jednak vidí úzkou spojitost sociálního vyloučení a dlouhodobé nezaměstnanosti, a jednak Brno chápou jako město, kde je tímto problémem zasaženo více obyvatel oproti dalším oblastem Jihomoravského kraje.

Sociální vyloučení ukazuje na kumulaci znevýhodnění a bariér. Jednou z dimenzí je přitom obvykle dlouhodobá nezaměstnanost či závislost na sociálních dávkách. Chudoba představuje klíčovou dimenzi sociálního vyloučení, to však nelze redukovat pouze na problém chudoby. Je spojeno i s marginalizací a nedostatečnou možností participovat na životě společnosti. Marginalizaci často provází také nedostatečná možnost uplatnit svá práva nebo prosadit své zájmy. Sociální vyloučení je v českém kontextu specificky spojeno s dimenzí etnicity a to především etnicity romské. Problém sociálního vyloučení dnes ale ve větší míře zasahuje i obyvatele mimo romskou komunitu a také mimo sociálně vyloučené lokality. Zmínit lze v tomto ohledu především problém bezdomovectví a předluženosti.

4.2.1 Struktura nezaměstnaných na území města Brna

Následující tabulky upřesňují strukturu nezaměstnaných v Brně dle věku, vzdělání a délky evidence. Celkový podíl nezaměstnaných osob k 31. 10. 2019 na území města činil 3,7 %.

¹⁴ Souvisí to s více faktory, například vysokými cenami nájmu v Brně a etnickou diskriminací při hledání bytu k pronájmu.

Tabulka 2 Věková struktura nezaměstnaných Brno-město k 31. 10. 2019, zdroj: MPSV

Věk	Celkem	z toho ženy
do 19	382	209
do 18 let	137	80
20-24	783	400
25-29	1 182	632
30-34	1 184	672
35-39	1 164	677
40-44	1 212	694
45-49	1 072	584
50-54	1 031	579
55-59	1 176	662
60-64	900	377
nad 65	136	39
Uchazeči - celkem	10 222	5 525

Z tabulky, která popisuje věkovou strukturu nezaměstnaných, vyplývá, že ve věku 60 a více let je 1 036 uchazečů, tedy přibližně 10,14 % z celkového počtu. Ve věku do 24 let potom 1 302, tedy přibližně 12,74 % uchazečů. Rovněž je z tabulky zřejmé, že mírně vyšší podíl na celkovém počtu uchazečů tvoří ženy.

Následující tabulky zachycují vzdělanostní strukturu a délku evidence.

Tabulka 3 Vzdělanostní struktura nezaměstnaných Brno-město k 31. 10. 2019, zdroj: MPSV

	Uchazeči celkem	z toho ženy
Základní vzděl., vč. neukonč.	3 429	1 862
Nižší stř.vzděl.	6	5
Nižší stř. odbor.vzděl.	108	60
Střední a střední odb. s vyuč.lis.	2 474	1 181
Střední a střední odb. bez Mat. a v.l.	30	26
ÚSV	397	213
ÚSO s vyuč.a mat.	396	192
ÚSO s mat.bez vyuč.	1 757	1 087
Vyšší odb.vzděl.	119	83
Bakalářské vzděl.	299	170
VŠ	1 154	622
Doktorské vzděl.	53	24

Mezi nezaměstnanými je dle tabulky 3 nejvíce zastoupena skupina osob se základním vzděláním. Tvoří celkem 33,5 % ze všech uchazečů.

Tabulka 4 Délka evidence uchazečů v okrese Brno-město k 31. 10. 2019, zdroj: MPSV

	Uchazeči celkem	z toho ženy
do 3 měsíců	3 340	1 718
3-6 měsíců	1 765	927
6-9 měsíců	1 046	541
9-12 měsíců	717	402
12-24 měsíců	1 137	682
nad 24 měsíců	2 217	1 255

Mezi nezaměstnanými převažují krátkodobě nezaměstnaní, tedy ti co jsou v evidenci 3 měsíce a méně – jedná se o 32,67 %. Druhou nejčastěji zastoupenou skupinou potom jsou nezaměstnaní, kteří jsou v evidenci déle než dva roky – jedná se o 21,69 % uchazečů. Uchazečů o zaměstnání se zdravotním postižením bylo k 31. 10. 2019 evidováno celkem 1172.

Mezi nezaměstnané nepatří jen uchazeči evidovaní na Úřadu práce, ale také další nezaměstnaní mimo oficiální statistiky. Důvodů, proč nefigurují v oficiálních statistikách, může být více. Patří mezi ně především sankční vyřazení z ÚP nebo absence zájmu o využívání pomoci ze strany ÚP. Skrytou populaci nezaměstnaných nelze v současné době na základě dostupných statistik přesněji kvantifikovat.

4.2.2 Dlouhodobá nezaměstnanost na území města Brna

Ke sledování dlouhodobé nezaměstnanosti bylo vybráno období od ledna 2017 do října 2019. Tabulky níže uvádí vývoj dlouhodobé nezaměstnanosti v tomto období v kategoriích 12 až 24 měsíců a 24+ z hlediska délky evidence. Zachycují jak celkový počet, tak procentuální podíl z celkového počtu nezaměstnaných. Srovnávají vývoj v Brně, okrese Brno-venkov, Jihomoravském kraji a České republice. Pro přehlednost je vývoj počtu a poměru dlouhodobě nezaměstnaných uváděn jen v jednotlivých milnících daného období. Ty byly stanoveny na leden, červen a říjen.

Tabulka 5 Celkový počet nezaměstnaných v evidenci 12 až 24 měsíců, zdroj: MPSV

	1.17	6.17	10.17	1.18	6.18	10.18	1.19	6.19	10.19
Brno-město	2 524	2 129	1 858	1 618	1 405	1 305	1 268	1 129	1 137
Brno-venkov	743	642	559	506	402	341	344	338	309
JmK	6112	4928	4360	4056	3480	3156	3 150	2 757	2 664
ČR	44540	36100	31067	28612	23265	20064	19 958	17 622	17 254

V rámci absolutních i relativních počtů nezaměstnaných, kteří jsou v evidenci 12 až 24 měsíců, dochází v Brně, Jihomoravském kraji i ČR k dlouhodobému poklesu. V Brně bylo v lednu 2017 celkem 2524 nezaměstnaných, kteří byli v evidenci déle než 12 a maximálně 24 měsíců. V lednu 2019 bylo v této kategorii o 1256 osob méně.

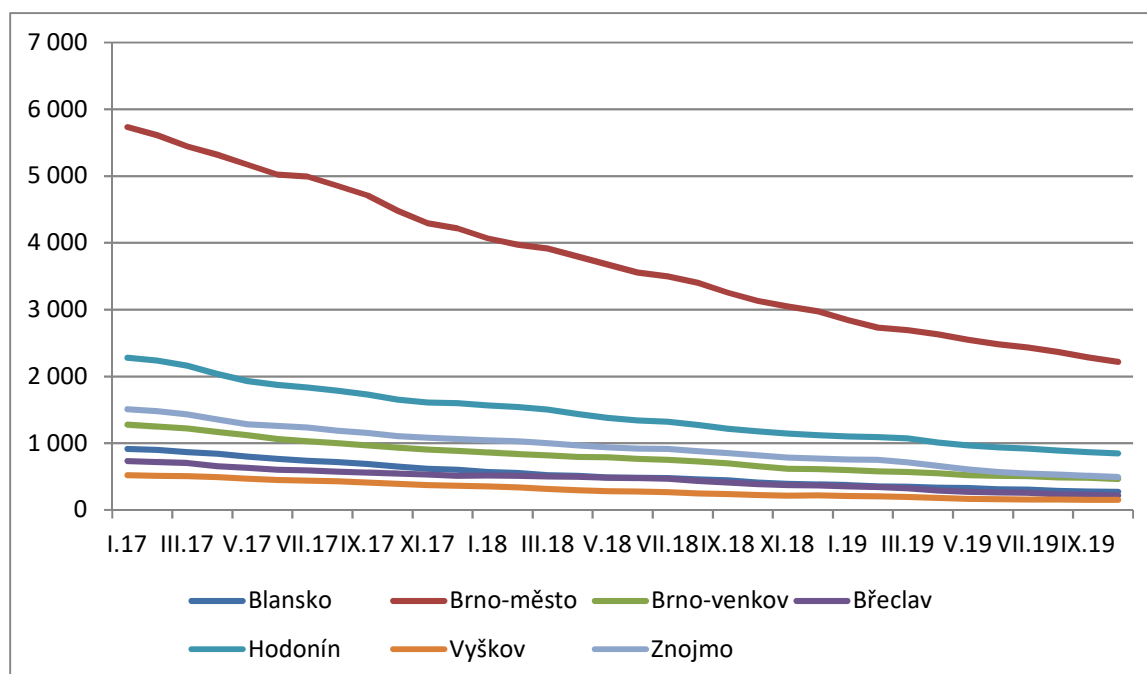
Tabulka 6 Podíl nezaměstnaných 24+ na celkovém počtu nezaměstnaných, zdroj: MPSV

	1.17	6.17	10.17	1.18	6.18	10.18	1.19	6.19	10.19
Brno-město	5 735	5 023	4 483	4 068	3 558	3 130	2 840	2 480	2 217
Brno-venkov	1 279	1 063	933	860	767	655	596	512	462
JmK	12 969	11 032	9 761	8 978	7 819	6 801	6 224	5 233	4 658
ČR	96 544	80 591	69 765	63 063	52 227	43 702	39 595	32 265	27 643

Relativní podíly nezaměstnaných, kteří byli v evidenci 24 a více měsíců se také snižují. V Brně byl ale podíl nezaměstnaných v kategorii 12 až 24 měsíců na celkovém počtu nezaměstnaných vyšší než v ostatních okresech Jihomoravského kraje i ČR. V říjnu 2019 činil podíl této kategorie na celkovém počtu nezaměstnaných v okrese Brno-město 11,12 %, zatímco v Jihomoravském kraji byl podíl pouze 10,16 % a celorepublikový podíl činil 8,78 %.

Vidíme, že v absolutních číslech dochází k snižování dlouhodobé nezaměstnanosti, respektive osob evidovaných déle než 24 měsíců: v Brně, Jihomoravském kraji i ČR. Následující graf zachycuje vývoj počtu nezaměstnaných, kteří byli v evidenci více než 24 měsíců v jednotlivých okresech Jihomoravského kraje v období od ledna 2017 do října 2019.

Graf 3 Vývoj počtu nezaměstnaných 24+, okresy JmK 1/2017-10/2019, zdroj: MPSV

Nelze tedy říci, že situace v oblasti dlouhodobé nezaměstnanosti se v Brně nezlepšuje, byť je ve srovnání s ostatními oblastmi Jihomoravského kraje na horší úrovni. V Brně je také mírně vyšší podíl dlouhodobě nezaměstnaných nad 24 měsíců oproti zbytku kraje. Vývoj jejich počtu však nepotvrdil, že by nedocházelo k jejich snižování. To se týká skupiny nezaměstnaných déle než 12 a maximálně 24 i déle než 24 měsíců. Poklesl

však i jejich podíl z celkového počtu nezaměstnaných v Brně, nemohlo tedy docházet k pomalejšímu úbytku nezaměstnaných v této skupině oproti ostatním skupinám nezaměstnaným.

Z důvodu kontroly, zda k úbytku počtu dlouhodobě nezaměstnaných v Brně nedocházelo kvůli zvýšenému počtu sankčních vyřazení z evidence ÚP, byla poptána data i o počtu sankčních vyřazení. K úbytku dlouhodobě nezaměstnaných však nedocházelo kvůli tomu, že by byli častěji vyzařováni z evidence ÚP. Počet sankčních vyřazení z evidence je ve sledovaném období poměrně stabilní.

Tabulka 7 Ukončení evidence ÚP, Brno-město 1/2017 – 12/2017, zdroj: MPSV

	1.17	2.17	3.17	4.17	5.17	6.17	7.17	8.17	9.17	10.17	11.17	12.17
Celkem	2 097	1 866	2 060	1 835	1 913	1 746	1 288	1 813	2 367	2 191	1 881	1 175
Sankčně	457	391	412	233	349	293	180	528	384	343	372	276

Tabulka 8 Ukončení evidence ÚP, Brno-město 1/2018 – 12/2018, zdroj: MPSV

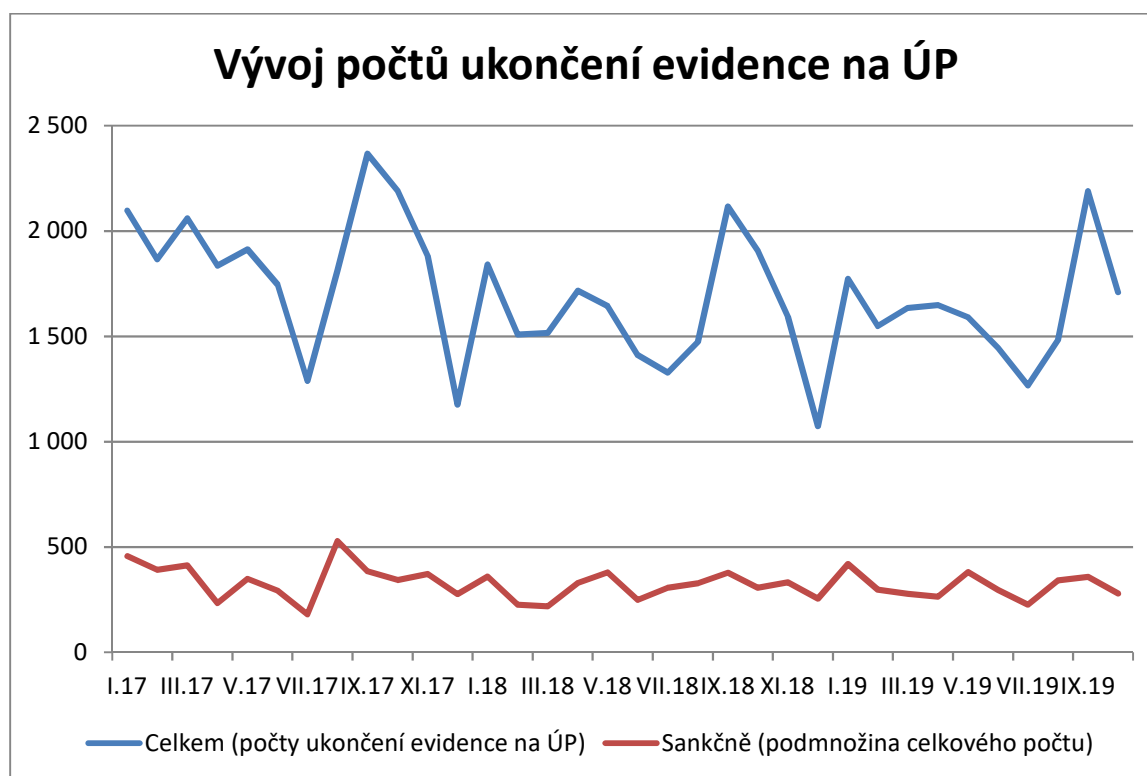
	1.18	2.18	3.18	4.18	5.18	6.18	7.18	8.18	9.18	10.18	11.18	12.18
Celkem	1842	1 509	1 516	1 717	1 644	1 412	1 327	1 474	2 116	1 906	1 594	1 073
Sankčně	359	226	218	329	380	249	307	327	377	306	332	255

Tabulka 9 Ukončení evidence ÚP, Brno-město 1/2019 – 10/2019, zdroj: MPSV

	1.19	2.19	3.19	4.19	5.19	6.19	7.19	8.19	9.19	10.19
Celkem	1 773	1 548	1 634	1 648	1 590	1 445	1 267	1 482	2 189	1 709
Sankčně	419	297	278	264	381	295	225	342	358	279

Vidíme, že počet sankčních vyřazení se během sledovaného období nijak zásadně neměnil. Podobně se neměnil ani celkový počet vyřazení z evidence. V posledním sledovaném měsíci, v říjnu 2019, činil podíl sankčních vyřazení na celkovém počtu vyřazených uchazečů 16,33 %.

Graf 4 Vývoj počtu ukončení evidence na ÚP, zdroj: MPSV

V Brně je tedy opravdu mírně vyšší podíl dlouhodobě nezaměstnaných oproti ostatním oblastem kraje. Vývoj jejich počtu však nepotvrdil, že by nedocházelo v Brně ke snižování dlouhodobé nezaměstnanosti v absolutních i relativních číslech. **Přesto je počet dlouhodobě nezaměstnaných v Brně v rámci kraje i v kontextu ČR vysoký a nelze ho jistě považovat pro aktéry aktivní politiky zaměstnanosti za uspokojivý.**

4.2.3 Počty osob ohrožených sociálním vyloučením v Brně

Předchozí deskriptivní analýza (Bedřich, 2017) ukázala, že vyšší podíl dlouhodobě nezaměstnaných je v městských částech, kde byly zároveň identifikovány vyloučené lokality (GAC, 2015).¹⁵ Podobný trend se při srovnání podílu dlouhodobě nezaměstnaných v Jihomoravském kraji s mapou sociálně vyloučených lokalit (GAC, 2015) nepotvrdil.¹⁶ Okresy, kde byly v rámci Analýzy sociálně vyloučených lokalit v ČR (GAC, 2015) identifikovány sociálně vyloučené lokality, nevykazovaly vyšší podíl dlouhodobě nezaměstnaných oproti ostatním. To ale není překvapivé, protože v ostatních okresech se oproti Brnu nachází pouze několik menších sociálně vyloučených lokalit. V Brně se počet obyvatel sociálně vyloučených lokalit odhaduje na 7 300 – 8 900 osob (GAC, 2015). V celém Jihomoravském kraji potom na 8000 – 9500 osob.

Problém sociálního vyloučení se ale nevztahuje jen na osoby žijící v sociálně vyloučených lokalitách. SPSZ města Brna (ASZ, 2016) odhaduje počet osob sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených na území města Brna na 12 000 - 15 000 osob. Bytová nouze zahrnující bezdomovectví, nejisté bydlení či nevyhovující bydlení potom zasahuje další části města Brna mimo identifikované sociálně vyloučené lokality. Stejně tak ohrožení ztrátou

¹⁵ Analyzována byla data za únor 2017.

¹⁶ Viz online: <https://www.esfcr.cz/mapa/>

bydlení (z důvodů nedostatečných příjmů či kompetencí k udržení bydlení) se týká i obyvatel běžné bytové zástavby.

Další indikátory, které jsou obvykle spojovány s problematikou sociálního vyloučení (vyhodnocování těchto indikátorů je součástí praxe výzkumů ASZ) jsou vedle bytové nouze také předluženost a existenční závislost na dávkách v hmotné nouzi (indikující především materiální chudobu). Tyto indikátory jsou uvedeny pro dokreslení představy o tom, kolik obyvatel města je v situaci sociálního vyloučení či je sociálním vyloučením bezprostředně ohroženo.

Informace o počtu osob v nejzávažnější bytové nouzi v Brně jsou poměrně dobře zmapovány. V roce 2018 bylo v Brně provedeno zjišťování počtu lidí bez domova (OSP_MMB, 2018). Zpráva o vyloučení z bydlení za rok 2018 (Platforma_Lumos, 2019) potom mapuje celkový počet osob a domácností v závažné bytové nouzi v Brně (v rámci studie zasahující celou ČR). Pokud bychom se pokusili syntetizovat informace ze studií bytové nouze (OSP_MMB, 2018) (Platforma_Lumos, 2019) a doplnit navzájem oblasti, kde dané studie nebyly dostatečně validní, došli bychom k číslu přibližně 4 000 osob v závažnější bytové nouzi na území města Brna.¹⁷ Další osoby potom mohou být ohroženy ztrátou bydlení, jejich počet ale nelze na základě dostupných dat určit příliš přesně. Analýza prostorové segregace na území města Brna (Sýkora, 2018) potom podává, vedle popisu oblastí s vyšší koncentrací příjemců dávek v hmotné nouzi, také přehled o celkovém počtu příjemců a společně posuzovaných osob této dávky na území města Brna. V prosinci 2017 pobíralo příspěvek na živobytí ve všech domácnostech 10 076 osob.

Tabulka 10 Počet společně posuzovaných osob, HN Brno, zdroj: Sýkora (2018)

SPO PnŽ	6/2015	12/2015	6/2016	12/2016	6/2017	12/2017
Brno počet	13 153	12 991	12 644	12 126	11 188	10 076
Brno %	3,53	3,44	3,35	3,21	2,96	2,67
ČR %	2,84	2,68	2,54	2,38	2,13	1,89

Celkový počet společně posuzovaných osob pobírající dávky v hmotné nouzi v Brně mezi roky 2015 a 2017 klesal, ale byl vyšší oproti průměru ČR.

Materiální nouzi ovšem nelze spojit jen se závislostí na příjmu dávek v hmotné nouzi, ale také s problematikou exekucí. Počty osob v exekuci v Brně uvádí tabulka 11. I osoby v exekuci, které nelze považovat za sociálně vyloučené mají významnou bariéru ve vztahu k (legální) placené práci danou exekučními srážkami ze mzdy. **V Brně bylo v roce 2017¹⁸**

¹⁷ Zpráva o vyloučení z bydlení za rok 2018 (Platforma_Lumos, 2019) stanovuje celkový počet osob v závažné bytové nouzi na v Brně na 3 550. Tato zpráva obsahuje nekomplexnější data k problematice bytové nouze v Brně. Nepodává ale příliš přesný počet osob žijících na ulici. Ten byl lépe zmapován v rámci sčítání lidí bez domova v roce 2018 (OSP_MMB, 2018). V rámci sčítání se ale nepodařilo zmapovat všechny ubytovny a nebyly mapovány ani domácnosti v nejistém bydlení. Zpráva o vyloučení z bydlení za rok 2018 uváděla oproti sčítání nižší počty lidí žijících na ulici.

¹⁸ Novější data za obce nebyla v době výzkumu k dispozici. V současné době (listopad 2019) je projekt mapy exekucí zpochybňován, opakovaně ze strany Exekutorské komory, nověji ze strany Hospodářské komory. Základním problémem je zde dostupnost a transparentnost dat, která jsou odvislá od několika proměnných, mezi nimiž figurují vedení evidence exekucí, trvalé bydliště osob nebo evidence počtu obyvatel. Pokud budeme počítat s odchylkou mapy exekucí v rozsahu 5-10% počtu exekucí a osob, situace zůstává i nadále velmi vážnou. Předlužení a exekuce jsou problémem s

v exekuci celkem 33 587 osob, což bylo 10,44 % osob starších 15 let. Tři a více exekucí mělo 60 % z nich, což bylo celkem 20 152 osob. Počet tří a více exekucí přitom slouží jako indikátor předlužení, či jinými slovy dluhové pasti. Situace zadlužených osob se může přenášet na další rodinné příslušníky a členy domácnosti.

Tabulka 11 Exekuce v Brně v roce 2017, zdroj: Mapa exekucí

Podíl dětí a mladistvých	0 %
Podíl osob ve věku 18 až 29 let	13 %
Podíl seniorů (65+)	8 %
Podíl osob s 1 exekucí	30 %
Podíl osob s 2 exekucemi	10 %
Podíl osob s 3–9 exekucemi	35 %
Podíl osob s 10–29 exekucemi	24 %
Podíl osob s 30 a více exekucemi	2 %

Údaje o počtu osob v sociálně vyloučených lokalitách i další indikátory zachycující oblast sociálního vyloučení potvrzují předpoklad, že v Brně je počet osob v situaci sociálního vyloučení nebo ohrožených tímto jevem vyšší. Problematiku nezaměstnanosti tak nelze zužovat pouze na snahu nalézt uchazeči pracovní uplatnění a motivovat ho pro vstup na trh práce. Velká část uchazečů o zaměstnání totiž naráží na další bariéry spojené s jejich sociální situací.

4.2.4 Shrnutí dostupných statistických dat

V Brně klesá podíl i počet dlouhodobě nezaměstnaných osob. Situace je ale mírně horší při srovnání se zbytkem kraje i s daty za celou ČR. Míra nezaměstnanosti také neodpovídá ekonomické konjunktuře spojené s růstem nabídky pracovních příležitostí.

Statistiky k problematice sociálního vyloučení byly ve stručnosti uvedeny kvůli předpokladu expertů, kteří dávali vyšší zasaženost Brna dlouhodobou nezaměstnaností do souvislosti s problematikou sociálního vyloučení.

Substandardní bydlení a předluženost představují bariéry ve vztahu k legálnímu pracovnímu poměru. Závislosti na příjmu z dávek v hmotné nouzi potom souvisí s malou (či vůbec žádnou) ekonomickou výhodností nízko finančně ohodnocené práce (připomeňme ale, že to není tím, že by sociální dávky byly neúměrně vysoké, spíše je tomu naopak).

Data pak potvrzují větší počet obyvatel ve městě, kteří jsou v situaci sociálního vyloučení, nebo jsou sociálním vyloučením bezprostředně ohroženi. Nelze tedy pravděpodobně, chceme-li účinně řešit zaměstnanost, pomíjet další oblasti související se sociálním vyloučením. Především bydlení, dluhy, materiální chudobu, ale také například vzdělání.

vážnými socioekonomickými dopady a je důležité o metodologii vyhodnocení dat diskutovat, ovšem netransparentní přístup exekutorské komory k řešení tohoto problému nepřispívá.

5 Perspektiva cílové skupiny

S participanty z řad sociálně vyloučených a dlouhodobě nezaměstnaných byly vytvářeny nahrávané rozhovory, z kterých byly analyzovány jejich důvody pro vstup na legální trh práce. Důvodem pro toto téma byl malý pokles dlouhodobé nezaměstnanosti ve městě, který neodpovídá růstu nabídky pracovních míst. Byla jím ale i malá ekonomická výhodnost nízko ohodnoceného zaměstnání popsaná v odborné literatuře, stejně jako to, že odborná literatura více popisuje bariéry než (pozitivně formulované) důvody, proč nezaměstnaní ohrožení sociálním vyloučením vstupují na legální trh práce. Toto téma bylo ohniskem dotazování a následné analýzy. Výzkum se ale zaměřil i na další související témata a problémové okruhy.

Induktivní povaha kvalitativního výzkumu nevede k dopředu stanoveným hypotézám a jejich operacionalizaci, ale vyžaduje otevřenost zjištěním a informacím, které participanti do výzkumu přinesou. Zjištění je pak nutné analyzovat pomocí kvalitativních technik a interpretovat je i v širším kontextu.

5.1 Metodologie

Cílem výzkumu bylo zjistit důvody a motivaci pro vstup na legální trh práce u dlouhodobě nezaměstnaných (nezaměstnaných více než 2 roky) a osob ohrožených sociálním vyloučením. Cíl výzkumu dále specifikují tyto výzkumné podotázky:

- Jaké byly pragmatické důvody pro vstup na legální trh práce?
- Jaká byla vnitřní motivace pro vstup na legální trh práce?
- Jaká byla očekávání od přijatého zaměstnání?
- Jaká byla zkušenost se současnou pracovní pozicí?
- Jaká byla minulá zkušenost z předchozích zaměstnání?
- Jaká byla zkušenost s oblastí „neoficiální“ práce bez smlouvy?
- Jaké jsou vnímané výhody a nevýhody či rizika „černé práce“?
- Jaké jsou bariéry pro vstup na legální trh práce a srovnání legální práce s výhodami a nevýhodami „černé práce“?
- Jaká je sociální (včetně případné zadluženosti) a bytová situace participantů? A jaké jsou dopady placeného zaměstnání na tuto situaci?
- Jaká mají očekávání a cíle do budoucna?
- Jaká je jejich zkušenost s podpůrnými programy, sociálními pracovníky a dalšími pomáhajícími pracovníky?

Na základě výzkumných otázek byl vytvořen scénář rozhovorů, který ale byl pružně přizpůsobován komunikačním situacím. Bylo realizováno celkem 16 hloubkových rozhovorů v délce 30 - 90 minut v průběhu září až prosince 2018. Pro oslovení participantů byla využita spolupráce s organizacemi poskytujícími služby nezaměstnaným a sociální služby. Charakteristiku participantů uvádí tabulka 12, jména participantů byla změněna.

Tabulka 12 Charakteristika participantů, zdroj: vlastní zpracování

Jméno	Věk	Vzdělání	Charakteristika participanta	Aktuální Pozice v zaměstnání
Adam	50	Vyučen	bytová nouze	Nedávný nástup do PP
Bohuslav	20	Vyučen	bytová nouze	Před nástupem do PP
Cyril	38	Vyučen	bytová nouze	Nedávný nástup do PP
David	21	Základní	vyloučená lokalita	Nedávné ukončení PP

Eva	kolem 50	Maturita	širší střední vrstva	Nedávný nástup do PP
Františka	20	Základní	bytová nouze	Práce na dohodu
Gita	42	Základní	vyločená lokalita	Nedávný nástup do PP
Hynek	55	Maturita	širší střední vrstva	Bez zam., čerpá podporu projektu
Iva	57	Maturita	širší střední vrstva	Bez zam., čerpá podporu projektu
Jana	55	Vyučená	bytová nouze	Bez zam., čerpá podporu projektu
Karla	53	Maturita	vyločená lokalita	HPP, na nemocenské
Lenka	18	Základní	bytová nouze	Práce na dohodu
Matěj	19	Vyučen	bytová nouze	HPP, zvažuje odchod z PP
Nina	21	Maturita	vyločená lokalita	HPP
Ota	24	Základní	vyločená lokalita	Příležitostné práce na dohodu
Pavel	kolem 45	Vysokoškolské	širší střední vrstva	HPP

Kritériem zahrnutí do výzkumu byla dlouhodobá nezaměstnanost delší než dva roky, nebo existence ohrožení sociálním vyloučením. Ta byla operacionalizována jako bydlení ve vyloučené lokalitě ve spojení s nízkými příjmy. Nebo forma bezdomovectví dle kritérií typologie ETHOS¹⁹ – v tabulce 12 označeno jako bytová nouze. Většina z nich bydlela v pobytové sociální službě, ve dvou případech ve stavbě, která nebyla určena k bydlení. Participantů v tabulce 12, kteří jsou řazeni do širší střední vrstvy, nebyli v situaci ohrožení sociálním vyloučením, pouze se vyrovnávali s dlouhodobou nezaměstnaností (delší než 2 roky). Pro zahrnutí do výzkumu musel participant zároveň v nedávné době nastoupit do pracovně-právního vztahu, nebo alespoň čerpat podporu projektu aktivní politiky zaměstnanosti. Na etnicitu nebyli participanté dotazováni (dle askribovaných znaků a odhadu výzkumníka mohli být čtyři participanté Romové).

Veškeré informace od participantů použité v této studii byly získány s jejich souhlasem a s vědomím účelu, k němuž budou využity. Data jsou zpracovávána anonymně, nejsou uváděna ani osobní sdělení zmíněná v jednotlivých výpovědích. V šetření nebylo narušeno soukromí a důstojnost participantů. Participanté byli vždy informováni o smyslu výzkumu a v případě nahrávání požádáni o jeho svolení.

Data byla analyzována pomocí kódování, tedy kategorizací a konceptualizací jednotlivých sdělení, která byla zaznamenána v prepisech rozhovorů nebo v poznámkách z rozhovorů (tj. v protokolech z rozhovorů). Sběr dat byl zastaven ve chvíli, kdy již nebyl předpoklad zásadnějšího rozšíření zjištění, došlo tedy k tzv. teoretickému nasycení ve vztahu k hlavním zjištěním.

¹⁹ Je užívána v evropském kontextu pro účely monitorování bezdomovectví (zdroj: Feantsa.org).

Níže jsou uvedena zjištění výzkumu. Jednotlivá zjištění popisují obecnější a u více participantů se objevující rys nebo kategorii identifikovanou na základě analýzy realizovaných rozhovorů. Citace z rozhovorů či konkrétní příklady jsou uváděny pro ilustraci zjištění.

V důsledku induktivního postupu kvalitativního výzkumu, kdy se od jednotlivých zjištění postupuje k zobecnění závěrů, došlo v analýze k určitému posunu oproti původnímu zacílení otázek. V rozhovorech participanti více než důvody pro přijetí (hledání) legální práce popisovali kontext vstupu na legální trh práce.

5.2 Zjištění

16 participantů výzkumu je možné rozdělit do dvou skupin. 4 participanti, přesto že se potýkali s dlouhodobou nezaměstnaností, se neocitli v situaci blízké sociálnímu vyloučení. Navzdory překonávání obtíží spojených s nezaměstnaností, stále zůstali součástí široce chápané střední vrstvy. Nepotýkali se s dalšími bariérami spojenými se sociálním vyloučením, jakými jsou vyloučení z bydlení, materiální chudoba apod. V tabulce 12 jsou označeni jako participant z širší střední vrstvy.

Ostatních 12 participantů bylo v situaci ohrožení sociálním vyloučením. Vedle toho, že řešili různé více či méně závažné sociální problémy, bydleli ve vyloučené lokalitě²⁰ (GAC, 2015) a měli nízké příjmy nebo byli v situaci bezdomovectví dle typologie ETHOS (většinou v pobytové sociální službě).

Skupina dlouhodobě nezaměstnaných bez dalších větších sociálních bariér může sloužit také jako srovnávací skupina ke skupině osob ohrožených sociálním vyloučením. To umožňuje více pochopit specifičnost jejich situace. Následují zjištění z rozhovorů s dlouhodobě nezaměstnanými participanty mimo situaci přímého ohrožení sociálním vyloučením. Dále jsou uvedena zjištění z rozhovorů s participanty ohroženými sociálním vyloučením.

5.2.1 Dlouhodobě nezaměstnaní vstupující na trh práce

Nejprve text referuje o zkušenosti dlouhodobě nezaměstnaných vstupujících na legální trh práce, kteří řešili méně závažnou sociální situaci. Zaměřuje se jak na odlišné, tak i na shodné rysy oproti druhé popisované skupině.

Ve třech případech hrála roli v počátku dlouhodobé nezaměstnanosti ztráta dřívějšího mnohaletého pracovního poměru, kdy došlo v práci k propouštění zaměstnanců nebo z pohledu participantů ke zhoršení pracovní podmínek. Zmíněna byla například práce na České poště, kdy se zvýšila zátěž a pracovníci byli také nuceni nabízet finanční produkty. Čtvrtý participant ukončil své podnikání ze zdravotních důvodů.

Psychologické dopady, stigma

Na čem se participant z této skupiny shodli, byly psychologické dopady dlouhodobé nezaměstnanosti. Znamenala pro ně pokles sebevědomí a ztrátu denního režimu. Vznikal u nich pocit nadbytečnosti, který podle nich plynul z toho, že člověk „musí moc přemýšlet“, „leze mu to na mozek“.

V rozhovorech byl zmíněn problém „cejchu nezaměstnaného“ a pro nalezení pracovního uplatnění bylo použito například termínu „začlenit se“. Tedy objevovaly se pocity určitého

²⁰ Zjišťována byla adresa a přibližné příjmy.

vyčlenění či stigmatizace. Snížení sebevědomí bylo často spojováno také s pracovními pohovory, které byly vnímány s obavami stejně jako další formy sebeprezentace:

„Osobně mám problém s tím napsat životopis a prezentovat se. Říct v čem jsem dobrá, spíš o sobě nerada mluvím. Nehlásila jsem se třeba na místa, kde chtěli motivační dopisy...“

Hodnocení pomoci

Pro participanty měly význam podpůrné programy. Ať už se jednalo o dostupné zaměstnávání nebo psychologickou podporu sociálního pracovníka, kdy v některých případech bylo oceňováno osobní nasazení pomáhajících pracovníků. Naproti tomu pomoc Úřadu práce byla hodnocena spíše neutrálně nebo negativně, i když ne v takové míře jako u skupiny osob ohrožených sociálním vyloučením. Jeden z participantů shrnul své dojmy z návštěv na ÚP takto:

„Jen máte něco rozjednané? Nemáte? A šup ven. Nebo máte, tak si to zapsala a příští schůzka.“

Pozitivně byly hodnoceny různé vzdělávací aktivity: psychologické kurzy, kurzy sebeprezentace, finanční gramotnosti atd. Některé z těchto kurzů neprobíhaly přes Úřad práce, ale v rámci projektů jiných organizací. Rekvalifikační kurzy nebyly hodnoceny příliš pozitivně. Podpora sociálních pracovníků pracujících mimo ÚP v rámci projektů na podporu pracovního uplatnění byla hodnocena jako jdoucí více k potřebám participantů, ke konkrétní zakázce, k zájmu o konkrétní pracovní uplatnění, oproti více formálnímu přístupu pracovníků ÚP.

„Ještě to, že se mi líbil přístup těch pracovníků na M..., byl úplně odlišný od přístupu na Úřadu práce. I když tam těch klientů mají asi víc, tak se jim nemůžou tolik věnovat. Ale nesnaží se vás nasměrovat. Tam vám nabídl jakoukoli práci, co uznali za vhodné. Když jsem říkal, že se na to necítím, tak je to nezajímalo, že tam jít musím. Řekl třeba, i že kdyby mě poslal k lopatě, tak tam půjdu, že si nemůžu vybírat. To bylo necitlivé. Měli by lidem hledat něco, kde by našli uplatnění. Pokud se dostanu do nějaké dělnické profese, tak už se těžko hledá cesta zpátky. Na tom M... měli citlivější přístup...“

Jeden participant popisoval svou zkušenost, kdy přešel na oddělení, které pracuje s dlouhodobě nezaměstnanými a zaznamenal změnu přístupu a větší přísnost:

„Jsem byl na oddělení pro dlouhodobě nezaměstnané, tam už to bylo takové přísnější. Tam vás každý týden poslali nejméně se dvěma doporučenkami. A už neměli z čeho vybírat, tak mě poslali na všechno možné. Třeba i na směnný provoz do výroby. Už to bylo nepříjemné.“

Přijatelnost práce, důstojnost

Participanty vnímali, že pro ně není každá práce vhodná a přijatelná. Ať už se jednalo o práci na směnný provoz, s nižší kvalifikací, nevhodnou k jejich zdravotnímu stavu nebo za příliš nízkou mzdu. Podobně jako u osob ohrožených sociálním vyloučením se u nich objevovalo téma důstojnosti či určité hrdosti v pracovním prostředí. I když ne tak silně jako u osob v horší sociální situaci a na rozdíl od nich se vázalo především na ztrátu sociálního statusu:

„...to bych nechtěla, nebo uklízet v domě zbohatlíků. Mám na víc, než dělat práci pro lidi se základním vzděláním.“

Částka, kterou chápali jako potřebný či důstojný plat, byla ale podobná s nezaměstnanými z druhé skupiny. Činila 15 - 20 tisíc korun čistého příjmu. Lze předpokládat, že oproti lidem v náročnější sociální situaci byli zvyklí na komfortnější životní standard a díky určitému materiálnímu zajištění jim odpadají některé výdaje, jako například zařízení bytu, zaplacení pohledávek atd. Zároveň pro ně situace přijetí zaměstnání znamenala jednoznačné materiální zlepšení, protože nepobírali dávky v hmotné nouzi a neměli až na výjimky zkušenost s obcházením oficiálního pracovního poměru. Situaci zvládali díky úsporám a rodinným příslušníkům. Měli také stabilní situaci v bydlení. Zároveň ale uváděli, že jejich sociální situace se zhoršila a bez příjmu z práce by se brzy mohli dostat do větších finančních problémů.

5.2.2 Ohrožení sociálním vyloučením a vstup na trh práce

Jedna z participantek, která byla zařazena mezi osoby ohrožené sociálním vyloučením vstupující na legální trh práce, vykazovala některé rysy společné s předchozí skupinou participantů. Došlo u ní ke ztrátě delšího pracovního poměru v minulosti, který lze popsat jako více kvalifikovanou práci oproti jejím současným možnostem pracovního uplatnění. Ukazuje to, dle soudu autora výzkumné zprávy, na možné ohrožení střední vrstvy sociálními riziky, jež může vyústit k celkovému zhoršení sociální situace.²¹ Zmíněná participantka ale neměla v situaci ztráty zaměstnání (na rozdíl od participantů z předchozí skupiny) oporu v podobě rodinných vazeb. Určit, kde začíná ohrožení sociálním vyloučením, je vždy do určité míry nejasné. Hranice bývají neostré. Čím se však tato skupina participantů odlišuje od předchozí, jsou vícečetné bariéry a znevýhodnění, se kterými se musejí ve svém životě vyrovnávat. Ty mohou být dané například substandardním bydlením nebo etnickou diskriminací.

Důstojnost, citlivost

U osob v závažnější sociální situaci se často objevovalo téma důstojnosti, zranitelnosti, citlivosti a také konfliktů, které se v práci objevují (ty ale byly často spojovány s jednáním, které bylo vnímáno jako ponižující, i když to nebylo zcela pravidlem):

„Práce byla dobrá, ale jeden pán mě tam ponižoval. Ponižil mě a prostě jsem dal výpověď po dvou měsících.“

„Jsme v chatě, kde topíme v kamnech, je cítit dým. Setkala jsem se v práci s narážkami, že smrdím, nikoho nezajímalo, že chodím čistá. Stoupnout za kasu bych si netroufla...“

Pozitivní hodnocení podmínek práce

Ve vztahu k vykonávané práci samozřejmě nebyly zdůrazňovány jenom negativní zkušenosti. Pozitivní momenty byly spojovány například se spokojeností s výsledky práce (například jeden participant pracoval jako pekař a často hovořil o pečivu, které dělá v pekárně), s šancí nebo příležitostí, kterou dostali, s tím, že se naučili se něco nového apod. Mohlo jít i o vstřícnost zaměstnavatele nebo nadřízeného, který jim vyšel vstříc s rozvržením směn:

„Mistr je normální člověk, po nikom se nevozí. Když jsem potřeboval něco vyřídit, tak to pochopil...“

²¹ Výzkumy zaměřené na lepší popis struktury osob bez domova dokládají, že část této populace byla v minulosti součástí šířeji chápané střední vrstvy. Měla práci tzv. „bílých límečků“, vzdělání s maturitou, či dokonce, byť v malém počtu případů, i vysokoškolské vzdělání (srov. Stanoev, 2015).

Udržení v zaměstnání

Většina participantů, kteří v rámci výzkumu popisovali svoje zkušenosti s pracovním uplatněním, ale byla v práci pouze krátce a jejich situace v práci nebyla stabilní. Praktické benefity ze zaměstnání, jak vyplývalo z rozhovorů, navíc nejsou zcela jednoznačné. Vzhledem ke kratší době pracovní-právního vztahu neměli participantů příliš času na bilanci, kolik si finančně polepšili oproti předchozí situaci. Většina z participantů přitom zmiňovala problém exekucí. Potřebný plat, respektive čistý příjem, uváděli podobně jako participant z druhé kategorie, tj. mezi 15 – 20 tisíci korunami. Dosáhnout na takový příjem z placené práce se dle informací z rozhovorů podařilo některému z participantů v pracovní historii pouze výjimečně.

„15 tisíc čistýho pro jednoho, to už se dá z toho dýchat.“

Životní náklady a praktické cíle

Téma, které se často objevovalo, bylo bydlení a náklady na jeho zaplacení. Část participantů bydlela v nestandardním bydlení – v pobytové sociální službě a jeden pár v provizorním přístřešku v zahrádkářské kolonii. Byly zmiňovány vysoké ceny bydlení v Brně a vysoké vstupní náklady jako kauce a provize realitní kanceláři.

Zlepšení bytové situace často zaznívalo také cíli do budoucna. Vedle toho se objevovalo také splacení dluhů. Někteří z participantů měli již část dluhů splacenou a pokračovali v plnění splátkového kalendáře. Mezi některými participanty však byla vnímána nereálnost dosáhnout na osobní bankrot, respektive oddlužení.

„Dluhy... na insolventci to není... v práci si vás exekutor najde.“

Zátěž z minulosti

Přestože se rozhovory na toto téma nezaměřovaly, často v nich zaznívaly velmi náročné životní zkušenosti participantů z minulosti. Nejčastěji byly spojené s rodinnou situací. Část participantů měla také zkušenost s ústavní výchovou. Některými participanty byly zmíněny situace, kdy se ocitli sami ve zcela nezajištěné sociální situaci, což znamenalo život v podmínkách „ulice“. Zmíněn byl také problém závislosti na drogách v minulosti.

„Měl jsem blbej život, jako s rodinou a tak...“

Vnímání pomoci

Ve vztahu k řešení problému zaměstnanosti nebo sociální situace participant zmiňovali konkrétní pomoc programů na podporu zaměstnanosti či sociální služby nebo konkrétního pracovníka v pomáhající profesi, který jim v jejich situaci z jejich pohledu pomohl. Mezi participanty byli v některých případech zmiňováni pracovníci, kteří byli více angažovaní, věnovali jim v jejich situaci více úsilí a pozornosti. To však ve vztahu k sociální pomoci rozhodně nebylo vnímáno jako pravidlo.

V oblasti uplatnění na trhu práce se mohlo jednat například o využití tréninkového pracovního místa nebo doprovod do zaměstnání při prvním dni v práci. Ve vztahu k zajištění zaměstnání byla ale zmíněna také pomoc s konkrétními praktickými záležitostmi jako například vyřizování potvrzení, různých dokumentů apod. Bariéru při nástupu do práce pro tuto cílovou skupinu může znamenat například uhrazení vstupní lékařské prohlídky, jak naznačuje citace níže:

„To bylo do toho...(zmíněn zaměstnavatel). Paní ...(zmíněna pracovnice jednoho z projektů na podporu nezaměstnaných) pro to udělala všechno, když jsem projevil zájem, aby to dopadlo. ... si nemůžu stěžovat. Chtěli vstupní prohlídku, ale nakonec to vzali bez vstupní prohlídky.“

Úřad práce – potenciálně konfliktní situace

Pomoc Úřadu práce byla vnímána jako formální, či způsob kontroly s hrozbou sankcí. Verbalizovány byly spíše negativní zkušenosti. Zdlouhavost vyřizování dávek a přemíra byrokracie, nabídka práce neodpovídající zájmu nebo špatný způsob komunikace. Jednalo se o zkušenosti s oddělením vyřizujícím agendu dávek v hmotné nouzi nebo evidenci nezaměstnaných.

„Sankce to umí, ale najít práci...“

Bylo by ale jednostranné vidět situaci jenom optikou cílové skupiny. Z rozhovorů s pracovníky Úřadu práce vyplývá, že ze své perspektivy vnímají demotivaci k práci u cílové skupiny, pragmatické využívání (respektive zneužívání) systému, nedostatečnou disciplinovanost při nástupu do práce apod. Celkově se tak rýsuje obraz oboustranně konfliktní situace, či minimálně potenciálně konfliktní situace.

Bariéry

Mezi bariérami pro přijetí práce ze strany cílové skupiny byl zmíněn problém absence bankovního účtu v případě exekucí, což může být pro zaměstnavatele překážka. Problémem pro cílovou skupinu mohou být také z jejich pohledu nevyhovující pracovní podmínky, kdy práci vnímají jako příliš náročnou. Také může být bariérou k pracovnímu uplatnění chybějící řidičský průkaz nebo nedostatečná kvalifikace pro poptávanou práci. Zmíněn byl také záznam v rejstříku trestů a etnická diskriminace.

Etnická diskriminace

Etnická diskriminace může být spojována již s příjmením, které značí romskou etnicitu a může tak začínat už při představení v telefonu při ucházení se o práci. Participant, který prošel více pracovními kolektivy, to vnímal tak, že musí dokázat, že se mu dá důvěřovat, protože je Rom. Po nějaké době ho ale v práci přijmou. Jedna participantka hovořila v souvislosti s etnickou diskriminací o svém studiu na základní škole. Později na střední škole již tuto diskriminaci nezažívala. Obecně lze říci, že se jedná o bariéru, na kterou participant z řad Romů narážejí. Intenzita a míra negativní zkušenosti s etnickou diskriminací se ale může výrazně lišit.

Pracovní historie a přijetí pracovního místa

Většina participantů zmiňovala, že vliv na přijetí pracovního místa mělo poradenství, či pomoc ze strany sociálního pracovníka. V jednom případě měl vliv na přijetí místa sociální pracovník a jeho tlak na participanta. V některých případech byla využita podpora pracovního místa vázaného na projekt. Většina participantů měla již více zkušeností (s vazbou na věk) s různými pracovními místy, někdy se jednalo o krátkodobé brigády, někdy i o delší pracovní úvazky.

„Černá práce“, strategie zajištění obživy

Většina participantů měla zkušenost s prací bez oficiálního smluvního závazku. O zkušenosti s „černou prací“ mluvila většina participantů. Někteří z nich kombinovali více zdrojů příjmů

k řešení životní situace současně nebo střídali jednotlivé strategie. Jednalo se o příjmy ze sociálních dávek či legální práci, brigádu. Některé formy práce jsou na pomezí legální a nelegální práce. Jedná se zejména o případ, kdy je pracovní úvazek zastřešen dohodou o provedení práce menšího rozsahu. Neoficiální pracovní poměr lze v tomto kontextu chápat jako součást strategie zajištění prostředků na základní životní potřeby.

Jedním z motivů pro tuto formu výdělků (či přivýdělků) mohou být exekuce, které snižují výši mzdy, kterou je možné získat v legálním pracovním poměru.

„Každý s tím má zkušenost, všichni mají dluhy.“ (participant hovoří o práci bez smlouvy)

Hodnocení „černé práce“ je sice v některých ohledech rozporuplné, na něčem se ale participant shodnou. Tato forma je vždy spojena s rizikem (míra negativních zkušeností se přitom liší). Nemusí jít o nezaplacení celého slíbeného výdělků, ale také o zaplacení nižší, než slíbené částky.

Je otázka zda krátkodobost a nárazovost, která je s touto formou práce často spojena, představuje pro participanty nevýhodu či výhodu. Znamená na jednu stranu nejistotu, na druhé straně, pokud je již sama celková sociální situace spojena s velkou mírou nejistoty a nestability, může být pro participanta schůdnější formou práce. Při rozhodování ale často převažují pragmatické důvody, kdy tato práce nabízí možnost rychlého výdělků.

Jako riziko jsou vnímány kromě neproplacení odvedené práce také kontroly, které představují riziko pro zaměstnavatele, který by byl nucen ukončit tuto formu spolupráce. Kontroly ale znamenají také riziko sankcí ze strany Úřadu práce pro pracující bez smlouvy, které mohou vést k ukončení evidence uchazeče o zaměstnání.

„Všechno na černo. Střechy, studny. Problém je s penězma aj téma lidma. Dneska dělá na černo kde kdo. Vždycky je tam velký riziko nezaplacení. Stalo se mi to hodněkrát. Spíš ne že by ti nezaplatili všechno, nevychází ti peníze, jak byly domluvený, zálohy, až s tím člověk sekne. Pak to ten člověk nepochopí a vyvolává. Čím víc tam chodíte, tím víc vám bude dlužit.“

Z oborů bylo nejčastěji zmiňováno stavebnictví, pak také úklidy, pohostinství a prodej v obchodech. Dle informací se může také jednat o běžná pracovní místa, nejenom nárazovou práci, kterou by participant, pokud by chtěl legální smlouvu, nezískal.

O této možnosti se obvykle dozví díky neformálním kontaktům od známých nebo rodiny. Může také dojít k aktivnímu oslovení s nabídkou ze strany zaměstnavatele.

Někteří z participantů by se vzhledem k negativní zkušenosti, vnímaným rizikům a popisovaným nevýhodám chtěli této formě práce vyhnout. Někteří ji vnímají jako jednu z významných možností, jak řešit zajištění existence, byť je spojena s určitou mírou rizika (jednalo se o osoby, které měly předchozí zkušenosti umožňující odhadnout možný přínos či riziko práce pro jejich situaci).

Neoficiální práce mohla mít také formu placené neformální výpomoci. Některé z žen, byť to není oblast placené práce, hovořily také o péči o nemohoucí rodinné příslušníky (to se týká i předchozí skupiny participantek se zkušeností s dlouhodobou nezaměstnaností z širší střední vrstvy).

Perspektiva a vnímání budoucnosti

Z hlediska interpretace zjištění představují poměrně signifikantní body plánování a vnímání cílů a budoucnosti. Jeden z participantů, který žil v substandardním bydlení, přestože měl práci na smlouvu, neměl budoucí plány a neřešil ani budoucí perspektivu.

„Cíle, to neřeším.“

Podobné zmínky a zkušenosti bylo možné najít i v jiných rozhovorech. Přesto se ale u většiny participantů cíle do budoucna objevovaly. Byly často spojeny s bydlením, u mladších participantů také s vytvořením rodiny a „normálního života“. V tomto ohledu bylo zřejmé, že důležitou roli sehrála stabilizace životní situace, kterou představovalo především bydlení. Teprve tehdy bylo možné o nějaké perspektivě a o plánování vůbec uvažovat. Tuto změnu znamenal pro jednoho klienta být v rámci programů sociálního bydlení, ale mohl ji znamenat i pobyt v azylovém domě komunitního typu pro mladé dospělé, který poskytoval podpůrné prostředí.

Následující citace může působit bezperspektivně, avšak, podobně jako předchozí citace, pouze na první dojem. Je třeba si uvědomit, že participant vnímal možnost „normálního života“ jako posun oproti situaci, kdy se úvahy o budoucnosti vůbec neobjevovaly. Stabilizace a normalizace životní situace je tedy samo o sobě určitým cílem.

„Abych mohl začít normálně žít, žiju ze dne na den... Abych byl na vyšší úrovni.“

5.3 Shrnutí zjištění z rozhovorů s cílovou skupinou

Dlouhodobě nezaměstnaní, kteří si stále zachovali určitý sociální standard (především díky rodině nebo úsporám), řešili spíše psychologické problémy spojené s nezaměstnaností. Hovořili například o obavách spojených s výběrovými řízeními a pocitech nadbytečnosti. To však neznamenal, že nepotřebovali podporu. A to jak v podobě spíše psychologické podpory sociálního pracovníka, tak i hmatatelnější podporu v podobě prostupného zaměstnávání a projektem podpořeného pracovního místa, které jim usnadnilo najít si pracovní uplatnění.

Nezaměstnaní, respektive bývalí nezaměstnaní, z řad osob ohrožených sociálním vyloučením, řešili oproti druhé skupině větší množství bariér. Mohly souviset s celkově nejistou životní situací, nestabilním bydlením, dluhy, negativními zkušenostmi a zážitky z minulosti. Rovněž se mohlo jednat o etnickou diskriminaci nebo stigma spojeným s nízkým sociálním postavením. Způsoby zajištění obživy a základních životních potřeb pro ně představovaly vedle legální práce a sociálních dávek i práce „bez smlouvy“. To souviselo zejména s jejich snadnou dostupností a finanční výhodností (zejména pro osoby s exekucemi). Byť se jedná o jednání na hraně (či za hranou) legálnosti, pro participanty představovala „černá práce“ spíše umenšení nouze, než cokoliv jiného. Zároveň byla „černá práce“ spojena vedle nestálosti a absence platby sociálního pojištění či nemocenské, s velkým rizikem neproplacení či pouze částečného proplacení výdělku.

Pro zlepšení sociální situace by pomohlo participantům řešení dluhů, či v některých případech exekucí. Někteří z nich ale v současnosti nemají vyhlídku, že by své dluhy mohly někdy v budoucnu splatit. Většina participantů v situaci ohrožení sociálním vyloučením řešila nejistou situaci v bydlení.

Potřebný a adekvátní čistý příjem optikou participantů pro pokrytí životních nákladů se pohyboval na rozhraní 15-20 tisíc čistého, na čemž se shodli participanté z obou kategorií zahrnutých do výzkumu. Pouze tři participanté z šestnácti přitom uváděli jinou částku. Dvě

participantky nižší - jednalo se ale o osoby, které v době výzkumu bydlely v azylovém domě pro mladé dospělé komunitního typu. Jeden participant uváděl vyšší částku, avšak částku 15-20 tisíc chápal jako jakési nezbytné minimum výdělku.

Částka 15-20 tisíc čistého neodpovídala platovým možnostem většiny nabízených prací, což si participanti uvědomovali. Vzhledem k nutnosti řešit dluhy, bydlení a další životní náklady ji ale nelze považovat za příliš nadhodnocenou.

Participant v nejisté sociální situaci zmiňovali pozitivní momenty v současné práci i v předchozích pracovních zkušenostech. Přesto je ale třeba vnímat udržení jejich pracovního místa jako velmi rizikové. Vedle toho, že placená práce pro ně nutně nepředstavuje perspektivu zásadnějšího zlepšení sociální situace a životního standardu, mohou hůře snášet špatné vztahy na pracovišti a citlivěji vnímat tvrdší jednání ze strany nadřízených.

Příliš kontrolní a k sankcím směřující nastavení pracovního poradenství v rámci Úřadu práce vedlo spíše k oboustranně konfliktní situaci, jak nasvědčují citace z rozhovorů z obou stran. Sociálním pracovníkům z neziskových organizací, či z projektu na podporu nezaměstnanosti MMB, se dařilo lépe cílit k potřebám a snáz vytvořit podpůrnou atmosféru. Tak to alespoň vyplývá ze získaných kvalitativních dat. Zobecnovat tyto závěry mimo kontext výzkumu, například na situaci v jiném městě, kde jsou realizovány odlišné programy, by ale mohlo být zkreslující a zavádějící.

Specifičnost situace v Brně lze spojovat zejména s možností čerpání podpory z rozvinuté nabídky služeb i projektů. Důležitým tématem v Brně se ukazuje bydlení, jeho dostupnost a ceny. Zlepšení bytové situace může představovat motivaci pro přijetí zaměstnání. Vzhledem k cenám bydlení v Brně jsou ale finanční nároky tržních cen na pracovní zařazení, tj. na budoucí plat, poměrně vysoké. Stabilizace bytové situace přitom může představovat vytvoření lepších podmínek pro stálý pracovní poměr i další plánování do budoucna.

Předností kvalitativního výzkumu je, že dává možnost větší hloubky při zkoumání problému a umožňuje formulaci nových závěrů. Nedává však takové možnosti zobecnění, či naplnění požadavku objektivit zjištění, jako výzkum kvantitativní (Švaříček & Šedová, 2007) (Strauss & Corbinová, 1999). Daná tvrzení je tedy třeba dávat především do kontextu sdělení konkrétních participantů a k možnosti jejich dalšího zobecnování je třeba přistupovat s opatrností a potřebnou mírou skepse. Přesto realizovaný výzkum může sloužit jako zpětná vazba pro lokální aktéry i zdroj empiricky podložené reflexe pro další úvahy o daném problému.

Budeme-li mluvit o důvodech pro vstup na trh práce u osob ohrožených sociálním vyloučením, často se bude jednat o jednu ze strategií zajištění prostředků na základní životní potřeby. Nejistotu ohledně udržení práce lze dávat do souvislosti jak s psychologickými faktory u nezaměstnaných (problém dodržovat režim v práci, větší zranitelnost atd.), tak i s objektivními faktory. Nejde jen o malou ekonomickou výhodnost práce, ale také o to, že legální placená práce nemusí být v Brně jednoduchou cestou k vytvoření potřebného životního standardu a to také v souvislosti s cenami a dostupností bydlení.

Při interpretaci těchto zjištění je třeba neztratit ze zřetele fakt, že zohledňují perspektivu cílové skupiny, tj. participantů, kteří se nějakým způsobem vypořádávali s obtížnou uplatnitelností na trhu práce. Jejich pohled nelze považovat za objektivnější nebo spravedlivější, než pohled jiných aktérů, např. expertů řešících problém v praxi či zaměstnavatelů. Výzkum se snaží tuto

zkušenost cílové skupiny interpretovat a zasadit ji do lokálního kontextu – situace dlouhodobě nezaměstnaných v Brně.

6 Závěry a doporučení pro praxi

Předkládaná výzkumná studie se zabývá kontextem vstupu na trh práce u dlouhodobě nezaměstnaných a osob ohrožených sociálním vyloučením v rámci Brna. Vedle toho také přibližuje problematiku dlouhodobé nezaměstnanosti ve městě v kontextu Jihomoravského kraje.

Nejprve přibližuje problém finanční výhodnosti špatně finančně ohodnocené práce na základě odborné literatury. Pokud je mzda natolik nízká, že pracující stále zůstává na hranici životního minima, tak je stále závislý i na příjmu ze sociálních dávek (ty jsou mu ale kvůli příjmu ze mzdy poníženy), finanční výhodnost práce potom není vysoká (je-li vůbec). Dalším významným faktorem jsou v tomto ohledu exekuce, které snižují možnosti výše legálního výdělku.

Studie dále popisuje situaci dlouhodobé nezaměstnanosti v Brně na základě statistických dat a pohledu expertů. V Brně je mírně vyšší podíl dlouhodobě nezaměstnaných nad 24 měsíců oproti jiným okresům Jihomoravského kraje. Dochází však k dlouhodobému snižování jejich počtu.

Nejdůležitější pro přijetí placeného zaměstnání na legálním pracovním trhu osobami ohroženými sociálním vyloučením jsou z pohledu pracovníků v oblasti služeb zaměstnanosti pragmatické motivace, tj. praktické benefity práce, které vedou ke zlepšení sociální situace uchazečů o zaměstnání. V rámci poradenství (sociální práce) lze ale také pracovat s vnitřní motivací pro vstup na trh práce.

Při zajišťování příjmů skupiny obyvatel v situaci ohrožení sociálním vyloučením ale hraje roli vedle legální práce a sociálních dávek také „neoficiální“ práce. Vzhledem k nastavení sociálních dávek vázaných na životní minimum (které není nikterak vysoké), nízkým mzdám obvyklým pro tuto cílovou skupinu a problému exekucí, to však není nijak překvapující strategie řešení finanční situace.

Hlavní část výzkumu představuje 16 hloubkových rozhovorů s dříve dlouhodobě nezaměstnanými a nezaměstnanými ohroženými sociálním vyloučením, kteří v nedávné době vstoupili do pracovně-právního vztahu nebo čerpají podporu projektu na podporu pracovního uplatnění.

Dlouhodobě nezaměstnaní, kteří si stále zachovali určitý sociální standard (především díky rodině nebo úsporám) řešili více psychologické problémy spojené s nezaměstnaností a návratem na pracovní trh. Nezaměstnaní, respektive bývalí nezaměstnaní, z řad osob ohrožených sociálním vyloučením řešili větší množství bariér. Ty mohly souviset s nejistou existenční situací, nestabilním bydlením, dluhy, negativními zkušenostmi a zážitky z minulosti. Rovněž byla zmiňována etnická diskriminace nebo stigmata spojená s nízkým sociálním postavením.

Specifičnost situace v Brně lze spojovat s možností čerpání podpory z rozvinuté nabídky služeb i projektů na podporu nezaměstnaných nebo sociálně vyloučených. V tomto ohledu byl participanty oceňován přístup, který více zohledňoval jejich představy a požadavky, oproti více kontrolně zaměřenému přístupu Úřadu práce. Důležitým tématem v Brně se ukazuje bydlení, jeho dostupnost a ceny. Stabilizace situace, což vedle stále práce představuje právě jisté bydlení, dává větší prostor pro plánování do budoucna oproti životu „ze dne na den“, kdy nestabilní podmínky příliš neumožňují plánování budoucnosti.

6.1 Doporučení

Pro podpůrné programy je důležité propojit praktickou pomoc: prostupné zaměstnávání, tréninková pracovní místa, vzdělávání, praktické poradenství a psychologickou podporu sociálního pracovníka. Vedle toho je ale důležité, aby legální práce byla více svázána s praktickými benefity. Participantů z cílové skupiny oceňovali více podpůrný přístup při pracovním poradenství, který byl podle nich typický spíše pro sociální služby, oproti kontrolně zaměřenému přístupu Úřadu práce.

Z praktických benefitů legálního zaměstnání lze zmínit například dostupnost bydlení, možnost dosáhnout na oddlužení a celkovou výši čistého příjmu. Například možnost získat firemní byt přímo vázaný na pracovní pozici by mohl být výrazný motivační benefit. Deklarovaný potřebný příjem se pohyboval na rozhraní 15-20 tisíc čistého. Na této částce se shodli participantů z obou skupin zahrnutých do výzkumu. Jedná se však o čistou mzdu, která je pro většinu participantů v současnosti obtížně dosažitelná. Respektive potřebný příjem, který může být dále ponížěn exekucemi, či naopak navýšen sociálními dávkami.

Efektivní může být rovněž propojení jednotlivých inkluzivních aktivit. Zejména sociální služby a zajištění bydlení mohou přispět k celkové stabilizaci situace. Myšlenka, obsažená v některých brněnských projektech spojených s lokálním partnerstvím a Strategickým plánem sociálního začleňování, že nejprve je potřeba vyřešit bytovou situaci a až následně řešit další oblasti včetně zaměstnanosti, tak ve vztahu ke zjištěním z jednotlivých rozhovorů dává jasný smysl. Pokud bychom totiž uvažovali o práci jako o motivaci k získání bydlení, tak vzhledem k strategii života „ze dne na den“ u lidí ve zcela nestabilní situaci, nelze pravděpodobně tolik očekávat. Jiná by mohla být situace pro mladé dospělé, pokud by se jednalo o zlepšení jejich bytové situace (například o možnost osamostatnění se od rodičů), ne však, pokud bychom uvažovali o mladých dospělých žijících ve zcela nestabilní sociální situaci.

Zjištění také ukazují na výhody přístupu, zažitého v sociální práci, který vychází z potřeb klienta a jehož součástí je akceptace klienta v jeho situaci a akceptace jeho zakázky. Ukazují, že minimálně jako motivace a psychologická podpora pro vstup na trh práce mohou fungovat lépe oproti formalizovanému přístupu či důrazu na kontrolu uchazečů, jak byl alespoň participantů vnímán přístup Úřadu Práce.

Zde je třeba znovu připomenout, že by bylo nevhodné nekriticky přijmout optiku participantů a jejich častou kritikou fungování Úřadu práce. Podobně nelze jednostranně odmítnout fakt, že více kritický pohled na cílovou skupinu nemůže mít oporu v reálných zkušenostech pracovníků Úřadu práce. Výzkum nezkoumal do hloubky zkušenosti pracovníků ÚP ani nehovořil se zástupci zaměstnavatelů. Ti by přitom konflikty na pracovišti mohli hodnotit zcela odlišně oproti participantům výzkumu. Spíše je tedy třeba hledat cesty ke zmírnění potenciálně oboustranně konfliktní situace mezi uchazeči o zaměstnání ohroženými sociálním vyloučením a zaměstnanci ÚP, aby mohlo docházet k efektivnějšímu snižování nezaměstnanosti. Jedna z cest může být posilování principů sociální práce, tak jak je zakořeněn v oblasti sociálních služeb, i v rámci Úřadu práce. K tomu by ale bylo pravděpodobně potřeba personální i finanční podpory těchto úřadů, včetně možností vzdělávání či supervize.

Přístup, který zvolilo Brno v rámci lokálního partnerství, se ukazuje v současné situaci jako poměrně funkční. Tedy větší provázání aktivit Úřadu práce a sociální práce, ať už realizované pracovníky města nebo v rámci organizací poskytujících sociální služby. Klienti těchto

programů oceňovali odlišný přístup, který byl založen zejména na dobrovolnosti a větším zohlednění individuální situace. Otázkou je, jak velkou cílovou skupinu lze takto pokrýt.

Pro protínání poptávky uchazečů a nabídky práce je mapování potřeb klíčové. Lokální kontext v Brně souvisí vedle většího rozsahu problému sociálního vyloučení, dobré nabídky sociálních služeb a možnosti jejich vzájemného propojení také s vysokými cenami bydlení, tedy vyššími životními náklady. Možnosti podpory v menších obcích nemusí být, na rozdíl od Brna, tak rozvinuté, a přesto mohou dlouhodobě nezaměstnaní vstoupit do legálního pracovního poměru jednodušeji. Vzhledem k životním nákladům v menší obci totiž nemusí být potřebná částka, která je motivační pro přijetí pracovního místa, tak vysoká jako v Brně.

Výslednou částku, kterou vnímá participant jako potřebnou pro pokrytí životních nákladů, je přitom potřeba brát jako čistý příjem, bez exekučních srážek, či naopak navýšený o sociální dávky. Finančně dostupné a stabilní bydlení může vnímání této sumy významně snížit. Sociální politika obce tak může sehrát významnou roli.

Lepší možnosti oddlužení, dostupnost bydlení, nebo revize dávkového systému jsou ale otázkou především národní sociální politiky. Ve vztahu k dávkovému systému může mít význam umožnit větší navýšení příjmu ze mzdy (či důchodu) prostřednictvím sociálních dávek. Tedy stav, že by nedocházelo k takovému snižování výše dávek kvůli příjmu ze mzdy. To by v rámci současného systému dávek mohly docílit změny v systému dávek státní sociální podpory. V důsledku by to pak mohlo znamenat větší ekonomickou výhodnost práce, u které se výdělek blíží minimální mzdě²² a v důsledku celkové zlepšení situace chudobou ohrožených obyvatel.

Grafy v závěru části shrnující teoretické poznatky zachycují odlišný vývoj podílu nezaměstnaných a výdajů na dávky v hmotné nouzi. Ty klesají mnohem pomaleji, než nezaměstnanost, která je přitom nižší, než před ekonomickou krizí. Nabízí se tak otázka, zda by změna sociální politiky mohla umožnit více využít potenciál ekonomického růstu a růstu zaměstnanosti k řešení problémů sociálního vyloučení a dlouhodobé nezaměstnanosti. Tato otázka v lokálním kontextu Brna nemusí zdánlivě příliš dávat smysl. Možnosti lokálních aktérů jsou v tomto ohledu omezené. Může ale oslabit pohled na sociální vyloučení či dlouhodobou nezaměstnanost jako primárně individuální selhání. Tyto poznatky nám tedy mohou pomoci více akcentovat strukturální faktory problému. V plánovaných projektových aktivitách a programech je potom třeba se více ptát po potřebách dlouhodobě nezaměstnaných.

²² Lze odkázat na poslední práci Trlifajové a kol. (2018), která naznačené problémy podrobně rozpracovává. Jedním z výstupů projektu je také kalkulace příjmu po zahrnutí dávek a exekucí.

7 Bibliografie

- ASZ. (2016). *Strategický plán sociálního začleňování Brno, 2016 - 2019*. Praha: ASZ.
- Bedřich, A. (2017). *ZPRÁVA O STAVU ZAMĚSTNANOSTI V MĚSTSKÝCH ČÁSTECH OKRESU BRNOMĚSTO*. Praha: ASZ.
- GAC. (2015). *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: MPSV.
- Hora, O. (2008). *Strategie dlouhodobě nezaměstnaných (souhrnná zpráva z výzkumu)*. Praha: VÚPSV.
- Hora, O., & Vyhlídal, J. (2016). *Zhodnocení ochranné, pobídkové a integrační funkce sociální politiky pro osoby v hmotné nouzi*. Praha: VÚPSV.
- Mazáková, M. (2015). *Způsoby práce se zadluženým klientem*. Olomouc: CARITAS-VOŠs Olomouc.
- MEDIAN. (2018). *Exekuce v Česku - Zkušenosti poloviny chudých Čechů a dopady exekucí*. Praha: MEDIAN a A2.
- OSP_MMB. (2018). *Zjišťování počtu lidí bez domova*. Brno: OSP_MMB.
- Platforma_Lumos. (2019). *Zpráva o vyloučení z bydlení za rok 2018*. Praha: Platforma_Lumos.
- Prokop, D. (Srpen 2014). Chudí trpí pocitem ztráty hlasu, říká sociolog Daniel Prokop. Novinky.
- Prokop, D. (Červen 2015). Úvod do praktické sociologie: Rizika popírání chudoby. Novinky.
- Stanoev, M. (2015). Bezdomovci jako nositelé stigma a příjemci pomoci. *Sociální práce*.
- Strauss, A., & Corbinová, J. (1999). *ZÁKLADY KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU - POSTUPY A TECHNIKY METODY ZAKOTVENÉ TEORIE*. Brno: Podané ruce a Nakladatelství Albert.
- Sýkora, L. (2018). *Analýza prostorové segregace v Brně (na základě certifikované metodiky MPSV)*. Praha: Univerzita Karlova.
- Švaříček, R., & Šedová, K. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Trlifajová, L. (2015). *Mezi dávkami a prací, která není? Analýza motivací k zaměstnání u osob, které se pohybují na hraně mezi dávkovým systémem a přijetím nízce-hodnoceného zaměstnání*. Praha: SPOT.
- Trlifajová, L., Fejfar, J., & Pospíšil, F. (2018). *Práce jako finanční a existenční riziko*. Praha: SPOT.
- Trlifajová, L., Hurrell, J., & Kissová, B. (2014). *Kdy se práce vyplatí? Analýza ekonomických motivací k zaměstnání*. Praha: SPOT, MKC Praha.

8 Seznam tabulek

Tabulka 1 Rozhovory s experty	9
Tabulka 2 Věková struktura nezaměstnaných Brno-město k 31. 10. 2019, zdroj: MPSV	12
Tabulka 3 Vzdělanostní struktura nezaměstnaných Brno-město k 31. 10. 2019, zdroj: MPSV	12
Tabulka 4 Délka evidence uchazečů v okrese Brno-město k 31. 10. 2019, zdroj: MPSV	13
Tabulka 5 Celkový počet nezaměstnaných v evidenci 12 až 24 měsíců, zdroj: MPSV	13
Tabulka 6 Podíl nezaměstnaných 24+ na celkovém počtu nezaměstnaných, zdroj: MPSV ..	14
Tabulka 7 Ukončení evidence ÚP, Brno-město 1/2017 – 12/2017, zdroj: MPSV	15
Tabulka 8 Ukončení evidence ÚP, Brno-město 1/2018 – 12/2018, zdroj: MPSV	15
Tabulka 9 Ukončení evidence ÚP, Brno-město 1/2019 – 10/2019, zdroj: MPSV	15
Tabulka 10 Počet společně posuzovaných osob, HN Brno, zdroj: Sýkora (2018)	17
Tabulka 11 Exekuce v Brně v roce 2017, zdroj: Mapa exekucí	18
Tabulka 12 Charakteristika participantů, zdroj: vlastní zpracování	19

9 Seznam grafů

Graf 1 Vývoj výdajů na DHM v milionech Kč, zdroj: MPSV	7
Graf 2 Vývoj podílu nezaměstnaných v ČR, zdroj: MPSV	8
Graf 3 Vývoj počtu nezaměstnaných 24+, okresy JmK 1/2017-10/2019, zdroj: MPSV.....	14
Graf 4 Vývoj počtu ukončení evidence na ÚP, zdroj: MPSV	16